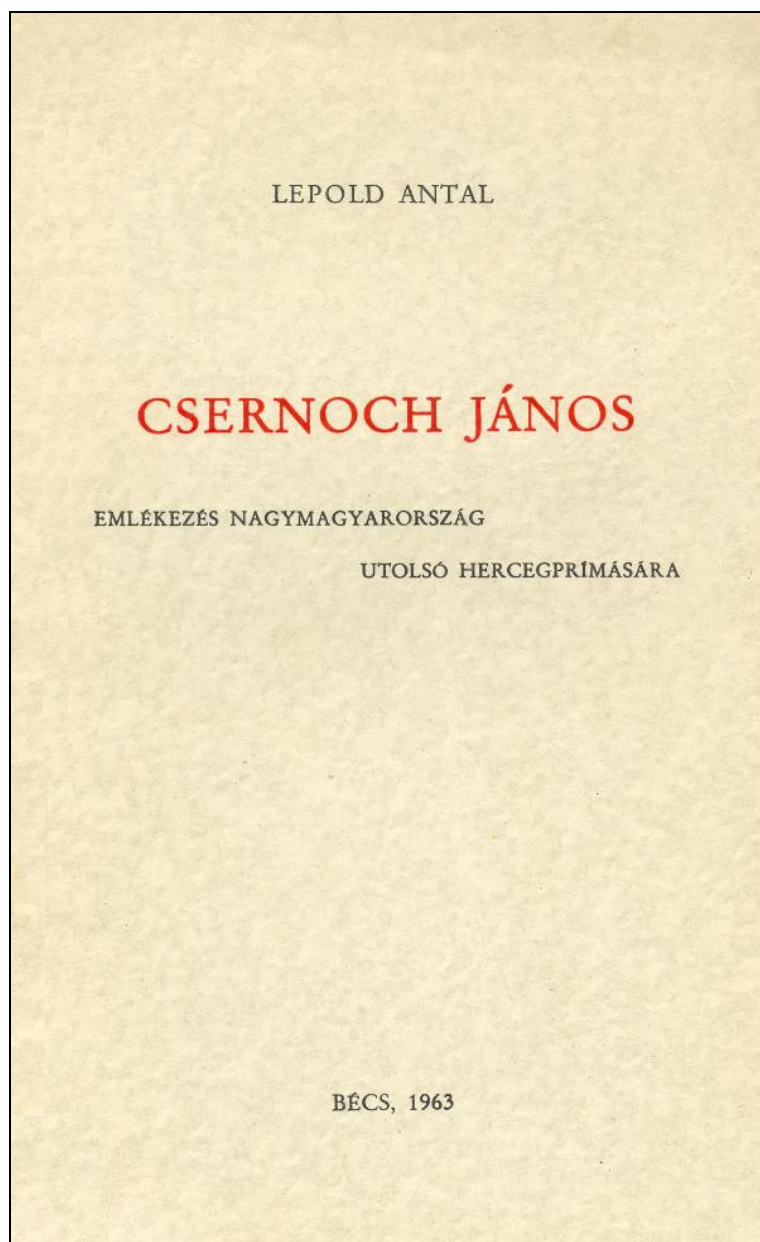

Lepold Antal Csernoch János

Emlékezés Nagymagyarország utolsó hercegprímására

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Lepold Antal
Csernoch János

Emlékezés Nagymagyarország utolsó hercegprímására

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv szöveghű elektronikus változata. A könyv 1963-ban jelent meg az Opus Mystici Corporis kiadásában. Az elektronikus változat Valentiny Géza prelátus úr, az Opus Mystici Corporis vezetője, engedélyével készült. A könyvet lelkipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más szerzői jog az Opus Mystici Corporis tulajdonában van.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Előszó.....	4
Csernoch János életrajzi adatai	5
Szakolcától Esztergomig.....	6
Csernoch János, esztergomi kanonok és országgyűlési képviselő.....	6
Csernoch János, csanádi püspök	8
Csernoch János, kalocsai érsek	10
A bíboros hercegprímás	12
Csernoch János, hercegprímás	12
Csernoch János, bíboros.....	14
Egyházkormányzati és politikai gondok	19
A trianoni Magyarország primása.....	26
Utolsó évek	32
Lepold Antal – Életrajzi áttekintés (G.E.)	35

Előszó

1911-1913 Csernoch János kalocsai érsek szertartója, 1913–27 Esztergomban Csernoch János esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása udvari papja voltam titkári, kancellári majd oldalkanonoki minőségben.

Nagy történeti sorsfordulatok után 1946-ban Mindszenty József hercegprímás Bécsbe küldött a Pázmáneum kormányzására.

Magyarországtól, a feledhetetlen Esztergomtól távol, Bécsben sokat gondoltam a súlyos időkre, amikor a kalocsai majd esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása szolgálatában közeli tanúja voltam Magyarország utolsó néhány esztendejében és az interregnum idején a kiváló főpap lelki küzdelmeinek.

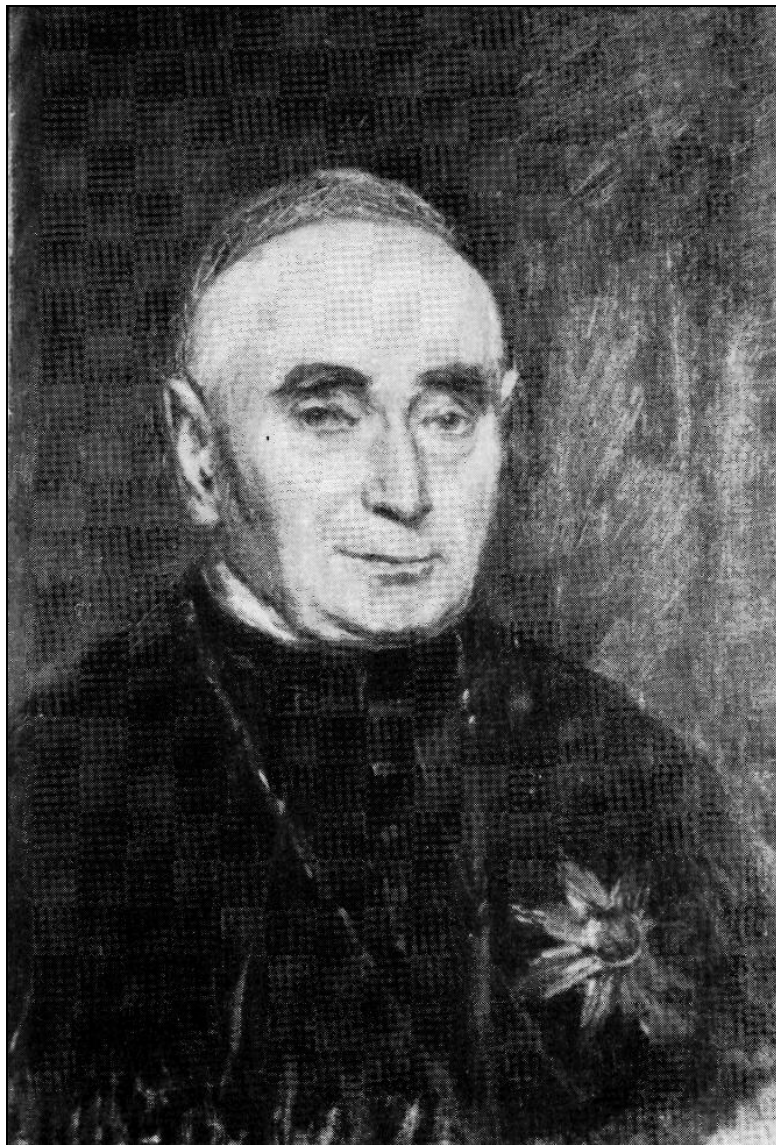
Az emlékezésre vagyok utalva, mert az írott adatok vagy elvesztek, vagy hozzáférhetetlenek.

Amit megírtam, kegyeletből írtam Csernoch János hercegprímás iránt, akinek az esztergomi székesegyházban levő síremlékére a magyar törvényhozás ezt íratta: „Az égben visszakéri, amit a földön megmenteni nem tudott”.

Bécs, 1963 Húsvétján
Dr. Lepold Antal

Csernoch János életrajzi adatai

Született	1852. jún. 18.
Pappá szentelték	1874. nov. 18.
Káplán	1874–1879
Esztergomban teológiai főiskolai tanár	1879–1880
Érseki irodában	1880–1893
Esztergomi kanonok	1890
Országgyűlési képviselő	1901–1908
Csanádi püspök	1908–1911
Kalocsai érsek	1911–1912
Hercegprímás	1913–1927
Bíboros	1914
Aranymiséje	1924
Meghalt	1927. júl. 25.

Csernoch János (1852–1927)

Szokolcától Esztergomig

Csernoch János, esztergomi kanonok és országgyűlési képviselő

1900–1904 években a budapesti központi papnövelde növendéke voltam. A magyar képviselőház karzatáról volt alkalmam Csernoch János esztergomi kanonokot, a szokolcai kerület néppárti képviselőjét látni és hallgatni.¹

A középtermetű, izmos egyházi férfiúnak biztos föllépése, előkelő nyugodtsága, beszédének tárgyilagossága és találó érvelése már akkor föltűnt. Kiejtése elárulta felvidéki származását.

Mi fiatal teológusok akkor klasszikus szónoklati fogalmaink szerint nem tartottuk őt szónoknak. Hiányzott nála a nyelv zengése, az érzelmek hullámozása, a költői szemléletesség, a hangskála, amit Apponyi Albert, Ugron Gábor és Prohászka Ottokár beszédeinél annyira megcsodáltunk. De már nem volt titok előttünk, hogy az egyszerű és hidegen logikus előadásnak bizonyos körülmények között a szónoklatnál nagyobb a jogosultsága és hatása.

Számottevő közéleti férfiaktól hallottuk, hogy Csernoch János a Néppárt legügyesebb politikusa, tekintély az Országház összes pártjai előtt, legalkalmasabb közvetítő a Néppárt és a kormány között. A Néppárthoz tartozott annak egyházpolitikai programja miatt. Egyébként azonban sohasem helyeselte a merev ellenzékiiséget.

A magyar egyházpolitikai törvények előkészítése és tárgyalása idején Csernoch János még az esztergomi főegyházmegyei hivatal vezetője volt. Mint ilyen természetesen hűen a kánonjog álláspontján állt.

A magyar kormány csak abban a kérdésben mutatkozott hajlandónak az Egyház véleményét meghallgatni és figyelembe venni, vajon a polgári házasság mely formája kevésbé sérelmes az Egyházra. Csernoch János nem tette magáévá Aschenbrier Antal, akkor a budapesti egyetem hittudományi fakultásán az egyházjog tanára, véleményét, hogy a kötelező polgári házasság lelkipásztori szempontból a többi formáknál kevésbé veszélyes. A magyar püspöki kar és az apostoli Szentszék között folyó tárgyalásnál Csernoch Jánosnak, az esztergomi iroda igazgatójának alig jutott szerep. Ezért azután a főegyházmegyei hivataltól meg is vált és az egyházpolitikai törvények revízióját követelő politika aktív híve lett.

Csernoch 14 éven át szolgált Simor János prímás udvarában. Simornak erős egyénisége szuggesztív hatással volt rá. Egész életében nemcsak megőrizte kegyeletét Simor iránt, hanem utánozta őt egészen apró részletekig. Megérthető tehát, hogy Simor halála és az utód kérdése mélyen beleszántott lelkébe. Simor után Hidassy Kornél szombathelyi püspök és Samassa János egri érsek voltak a valószínű jelöltek a prímási székre. Mivel azonban a király és a kormány közt

¹ Csernoch János a nyitrai megyei Szokolca városban született 1852. június 18-án szlovákjű jómódú földműves szülőktől. Az elemi és az alsó gimnáziumot szülővárosában végezte német és szlovák nyelven, a felső gimnáziumot Esztergomban magyarul. A teológiát a bécsi egyetemen hallgatta négy évig mint a Pazmaneum és egy évig mint az Augustineum növendéke. 1874. nov. 18-án szentelték pappá. Első szentmiséjét Bécsben a Landstrasse-i Erzsébet-apácák templomában mutatta be.

Káplán volt Felsőradoson és Budapesten a Krisztina- és Terézvárosban. 1879–1880-ig Esztergomban a teológiai főiskolán tanított, azután az esztergomi érseki irodában szolgált 1893-ig. Simor János 1890-ben kinevezte az esztergomi főkapitány tagjává. 1901–1908-ig országgyűlési képviselő volt.

Anyai nagybátyja Nagyszombaton kanonok volt. Vakációit többször itt töltötte, ebben a nagymúltú és elszlovákosodott magyar városban. Szerette szülőföldjét, népét, nyelvét, de magasra ívelő pályáján soha sem tapasztalta, hogy szlovák származása akadályt jelentett volna útján egészen a hercegprímási méltóságig. Hú magyar hazafiságában senki sem kételkedett. Példája fényes bizonyítéka a magyar nemzet előkelő politikai szellemének.

a jelöltek egyikében sem jöhetett létre megegyezés, váratlanul Vaszary Kolos pannonhalmi főapátra esett a választás. Csernoch ismerte Vaszaryt még esztergomi tanár korából. Nem tartozott azok közé, akik nyíltan elégedetlenek voltak a választással. Inkább nagy megnyugvással és örömmel fogadta azt, mert fölszabadult az aggodásból, hogy esetleg Samassa jöhet.

Csernoch tovább is szolgált Vaszary alatt mint kancellár. Az érseki irodából való visszavonulásának nem volt személyi éle. Téves tehát az a később elterjedt hiedelem, amely Csernochot Vaszary primással szemben az ellenzék egyik vezérének tartotta és később a lemondását követelő hangulat egyik szítójának. Csernoch visszavonulása után egyáltalán nem avatkozott az esztergomi egyházkormányzati ügyekbe. Sőt mióta az általa nagyon tisztelt és vele politikailag is rokonszenvező Rajner Lajos püspök kormányozta mint általános helynök az egyházmegyét, semmiféle oka nem lehetett az elégedetlenségre.

Mégis ez a téves hiedelem volt az oka, hogy 1912-ben, amikor Vaszary Kolos lemondására került a sor, ő lélektani akadállynak tartotta, hogy ő a hercegprimási széken Vaszary utódja lehessen.

Csernoch János, csanádi püspök

Az 1905. évi országgyűlési választásokkor az ellenzéki pártok nyerték el a többséget. Koalíciós kormány alakult Wekerle Sándor miniszterelnök vezetése alatt. Apponyi Albert gróf lett a vallás- és közoktatásügyi miniszter. Apponyi az üresedésben lévő szatmári püspökségre Csernoch Jánost akarta jelölni, de ez akkor betegségére hivatkozva kérte, hogy személyétől eltekintsenek.

Amikor azonban Csernoch betegségéből fölépült, Apponyi a királynál őt a csanádi püspökségre hozta javaslatba. A király ki is nevezte.

A csanádi püspökségen Csernoch Jánosra nagy feladatok vártak. Az Apostoli Szentszék az új püspöknek részletes utasításokat küldött. Csernoch igyekezett finom tapintattal és hajlíthatatlan eréllyel a Szentszék várakozásának eleget tenni. Az 1908–11 tartó rövid püspöksége alatt a nagykiterjedésű és számos nem-katolikus nép által lakott egyházmegyét *megreformálta* és benne a lelki életet felvirágoztatta. Az aránylag szerény javadalmú püspökség jövedelmeit és az esztergomi kanonok-korában megtakarított vagyonának nagy részét egyházi célokra fordította. A papság, a világi hatóságok, a hívek és a másvallásúak őszintén szerették nyájas modora, közlékenysége, kormányzati bölcsessége miatt. Csanádi püspök korában *országgyűlési képviselő* maradt és csak 1910-ben az országgyűlés feloszlata és az új választások után foglalta el helyét a főrendiházban.

A koalíciós kormány lemondása után miniszterelnökké kinevezett Khuen-Héderváry Károly Csernoch János püspök útján tárgyalta a néppárttal, amelynek támogatását akarta megnyerni. Hajlandó volt a néppártot 30 kerületben mandátumhoz segíteni. Csernoch a katolikus néppártnak ilyenemű megerősödését egyházi szempontból is örömmel látta volna. Politikai éleslátása a Néppárt részére az ellenzéki oldalon az új választásoknál sikert nem remélt, mert ismerte a megváltozott magyar közvéleményt. Azért igyekezett a pártot a miniszterelnök tervének megnyerni. Törekvése azonban nem vezetett célhoz. Erre a Néppárttal szemben bizonyos fokig elidegenedett. Nem vállalta, hogy a Főrendiházban őt a néppárti fegyelem alá helyezték, amit püspöki állásával egyébként is összeférhetetlennek tartott.

Az országban tapasztalható nagy politikai hangulatváltozás és gróf Zichy János kiválása a Néppártból arra az álláspontra vitte Csernoch Jánost, hogy az 1910. évi választásoknál az Egyház érdekét a katolikus választók úgy védik meg legelőnyösebben, ha azt a képviselő jelöltet támogatják, aki magát nyíltan a katolikus Egyház jogainak védelmére kötelezi. Az országban akkor igen elterjedt Katolikus Népszövetség helyi szervezetei követeltek is az egyes kerületekben a jelöltektől ilyen nyilatkozatot.

A hatvanhetes alapon álló kormánypárt óriási többséget ért el és a katolikus szempontból megbízható férfiak akkora száma foglalt benne helyet, hogy az új országgyűlés tartama alatt politikai radikalizmustól tartani nem kellett.

Héderváry miniszterelnök és Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter a csanádi püspök diplomáciai képességeit vették igénybe, hogy a tervezett görögkatolikus püspökség régóta vajúdó ügye végre megvalósuljon. Az új püspökség részére nyíltan a magyar liturgiai nyelvet kérték, amiért is az apostoli Szentszékénél nagy nehézségek merültek fel. Csernoch János Rómába utazott és rövid tárgyalás után elérte X. Pius pápánál a hajdúdorogi püspökség engedélyezését. A siker titka az volt, hogy Csernoch az ószláv liturgiai nyelv helyett egyelőre a görög liturgiai nyelvet kérte. Tudta ugyanis, hogy a gyakorlat úgysis a magyar nyelv használatához vezet.

1910 őszén meghalt Városhy Gyula kalocsai érsek, a szentéletű, kiváló főpap és igen eredményes történetkutató. A kalocsai főkáptalan Csernoch János csanádi püspököt kérte fel a temetés végzésére. E sorok írója akkor került először személyes érintkezésbe Csernoch Jánossal. Mint a kalocsai főegyházmegyei iroda tagja megbízást kaptam szolgálattételre a csanádi püspök

mellett Kalocsán tartózkodása idejére. Megcsodáltam a kiváló főpap rendkívüli kedvességét, közlékenységét, fesztelenségét. Viszont őt rendkívül meglepte az őszinte gyász Városov Gyula érsek temetésénél. Saját vallomása szerint főpapok temetésénél ilyet még nem látott. Dicsérte az én fiúi kegyeletemet is a boldogult érsek iránt.

A kalocsai széküresedés idején mindenféle más jósolgatások ellenére erősen hittük, hogy Városov Gyula utóda Csernoch János lesz. Vaszary Kolos betegeskedése miatt a püspökkari országos ügyek intézése nagyrészt a kalocsai érsekre hárult és így erre a székre olyan főpap volt kívánatos, aki az országos katolikus kérdéseket alaposan ismeri és kiváló egyházkormányzói és tárgyalási készségeket mutatott.

A csanádi püspök saját egyházmegyéjében ugyan fontos missziót teljesített és csak rövid idő óta ült Szent Gellért székén. Igen jól is érezte magát Temesvárott. A magyar püspöki székhelyek között éppen Temesvár volt a legnagyobb lendületű város. Csernoch tehát egyáltalán nem óhajtott Kalocsára, ebbe a kis vidéki városba költözni. Csernoch egész későbbi élete folyamán a legnagyobb szeretettel emlékezett Temesvárra, ahonnan volt hívei, kezdve a híres Telbisz polgármesterrel igen sűrűn látogatták őt. Igen kedves embere maradt mindvégig temesvári egykori titkára Pacha Ágoston, a későbbi temesvári püspök.

Az osztrák-magyar monarchián belül és az európai hatalmak közt is jelentkező feszültségek miatt a magyar országgyűlésre nagy föladatak vártak. A király és a magyar kormány a magyar püspöki kar élére politikai tapasztalatokkal rendelkező embert keresett.

Csernoch János, kalocsai érsek

A magyar király 1911 áprilisában Csernoch János csanádi püspököt kalocsai érsekké nevezte ki.

Kalocsán az új érsek Városov Gyula után egyházfegyelmileg és gazdaságilag teljesen rendezett viszonyokat talált, amit ő sokszor dicsérőleg elismert. Kleiner Lajos általános helynök bölcsességében teljesen megbízott. Segédpüspökévé a papnevelde fiatal rektorát, Horváth Győzöt választotta. Idejét erősen igénybe vették az országos egyházi ügyek. Vaszary bíboros hosszú betegsége idején kialakult az a gyakorlat, hogy a *magyar püspöki kar* a kalocsai érsek elnökletével előzetes gyűlést tartott, és ezen az ügyeket megtárgyalták s a határozati javaslatokat elkészítették. Azután a gyöngélgedő hercegprímás elnöklete alatt tartottak második gyűlést, amelyen a javaslatokat felolvasták és határozatokká emelték. Így a kalocsai érsek intézte a magyar egyházpolitikai és püspökkari ügyeket. 1911 óta a magyar tekintélyes sajtóorgánumban tervszerűnek látszó és ismétlődő cikkek jelentek meg, amelyek Vaszary Kolos bíboros visszavonultsága és állandó betegeskedése miatt az agg főpapnak lemondását sürgették.

A hangulat előkészítése úgy látszik felsőbb irányításra történt. 1912-ben volt *Bécsben az eucharisztikus világtalálkozó*. Ez alkalommal a magyar püspöki kar Csernoch János kalocsai érsek vezetésével tisztelgett Ferenc József királynál. A király először az idegen főpapokat fogadta, azután az osztrákokat és végül a magyarokat. Az idegenek között és az osztrákok között is több volt a bíboros. A magyarok között egyetlen bíboros nem volt. Ferenc József igen nagy súlyt fektetett a kongresszus minél fényesebb megünneplésére. Miután a kalocsai érsek néhány szóval üdvözölte Őfelségét, a király egész idegesen megkérdezte, hol van Vaszary. A kalocsai érsek válaszolta, hogy az beteg és öreg. A király erre azt válaszolta, hogy ez az állapot tovább nem tartható, Vaszarynak le kell mondania. „Megkérjük a Szentséges Atyát, szólítsa fel őt lemondásra.”

A királynak ez a kijelentése természetesen nem volt nyilvánosságra hozható. Így a közvélemény nem volt tisztában a mozgató erővel, mikor Vaszary Kolos bíboros X. Pius pápának a kívánságára 1913. január 1. kezdetű hatállyal a hercegprímási méltóságról lemondott.

A balkánháború, a délszláv igények a monarchia ellen, az angol-francia-orosz szövetség komoly háborús veszedelmet jelentettek. Sürgős szükségé vált a monarchia korszerű fölszerelése. A magyar parlamentben azonban a véderő-javaslat elfogadása nagy nehézségekbe ütközött. Az ellenzék az alkalmat ki akarta használni nemzeti vívmányok kieszközlésére.

Csernoch János régi pártja, a Néppárt, teljes heveséggel vett részt a véget érni nem akaró obstrukcióban. Mikor a házelnök 1912. június 4-én a véderő-javaslat elfogadását a házszabályok állítólagos sérelmével keresztülvitte, s a javaslat a főrendiház elé került, a kalocsai érseket Őfelsége külön kihallgatáson fogadta s a javaslat fontosságát kiemelte. Csernoch János a főrendiházban a kúria elnökének és alelnökének beszéde után a javaslat mellett szólalt fel, amelyet azután a főrendiház óriási többséggel megszavazott.

A képviselőház ellenzékének néhány hevesebb tagja igyekezett azután az érsek magatartását úgy magyarázni, hogy érdemeket akar szerezni a primásságra. Pedig Csernoch a külpolitikai helyzet alapos ismerete mellett mint a magyar püspöki kar véleményének is szószólója egyszerűen hazafias kötelességét teljesítette. Politikai alapelve volt a 67-es kiegyezéshez való hűség. Minden támadást a hatvanhetes alap ellen Magyarország létérdekei elleni támadásnak tartott. A monarchia garantálta Magyarország területi integritását a már nem is alattomban lappangó nemzetiségi bomlasztó veszedelemmel szemben.

Kalocsán az érseki iroda gyakorlata szerint a kancellár mutatta be az érseknek az összes fogalmazványokat. Így a többi udvari papnak ritkán nyílt alkalma hivatalos ügyben az érsekkel tárgyalni. Véletlenül jutottam először egyenesen az érsektől fontos megbízáshoz. Utazás előtt

állt és valami miatt hivatott. A többi közt mondotta: a képviselőházban valaki megtámadta a vallás- és közoktatásügyi minisztert, mert az állami iskolákban megengedi a katolikus hitoktatóknak Mária-Kongregációk szervezését. Ez ellen tiltakozni kellene. Irnék ebben az ügyben sürgősen körlevelet, de most nem érek rá.

Minden mellékgondolat nélkül válaszoltam: ha kegyelmes uram parancsolja, megírjuk mi azt magunk az irodában.

Erre ő rám nézett és megkérdezte: megírja talán maga? Akár én magam, válaszoltam.

Helyes. Mire hazajövök, a fogalmazvány ott fekszik az asztalomon!

Mikor útvjáról visszatért, az asztalán megtalálta az írást. Elolvasta, rögtön hivatott engem, megkérdezte: Ezt tényleg maga írta?

Igenis én – válaszoltam. Ő megdicsért: Hallja, ez igen jó. Azonnal vigye a nyomdába.

Ettől az időtől kezdve igen sok fontos ügyben kaptam fogalmazásra megbízást.

Csernoch János ezentúl különös bizalmával tüntetett ki. Mikor hivatalos helyről felmerült a terv, hogy ő legyen a lemondott Vaszary Kolos hercegprímás utóda, súlyos aggodalmak gyötörték. Abban a hitben élt eddig, hogy Vaszary utóda csakis Majláth Gusztáv erdélyi püspök lehet. Miután csak másfél éve ült Kalocsa érseki székén, teljesen lehetetlennek gondolta újabb áthelyeztetését.

Zichy János akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter minden érveléssel és kéréssel szemben Csernoch János jelöltségét támogatta. A királynak is határozott akarata volt, hogy Csernoch János kerüljön a hercegprímási székre.

Néhány nappal kinevezésének publikálása előtt bizalmasan közölte velem, hogy Esztergomba kell mennie. Rövidesen megjelenik a hivatalos lapban a kinevezés. Megkérdezte tőlem, nem volnék-e hajlandó vele Esztergomba menni. Ő 1913. január 1-ig még kalocsai érsek lesz. Engem a kalocsai főegyházmegyéből még január 1. előtt elbocsátana és január 1. után felvenne az esztergomi főegyházmegyébe. Esztergomban Vaszary 22 éves uralma alatt egész generáció nőtt fel, amely kegyelettel és hálával van iránta. Ezeket fájdalmasan érinti majd Vaszary lemondása. Azért neki eleinte ott igen kényes helyzete lesz. Szeretné, ha én ott vele lennék.

Ez az ajánlat engem annyira meglepett, hogy alig tudtam szóhoz jutni. Engedelmet kértem pár napi gondolkodásra. Természetesnek találta ezt a kérelmet.

Az idő sürgetett. Senkitől tanácsot nem kérhettem. Határoznom kellett. Két nap múlva már értesítettek, hogy Csernoch János hercegprímássá kinevezése a reggeli lapokban megjelenik. Felmentem az érsekhez. Megköszöntem a hozzám való bizalmát és bejelentettem, hogy kegyes ajánlatát hálásan elfogadom.

Erre ő a fiókjából kivette a leveleket és sürgönyöket, amelyekben beavatott helyekről már gratuláltak neki.

Elsiettem Kleiner Lajos kalocsai általános érseki helytartóhoz és bocsánatot kértem, amiért az érsek úr felszólítására a kalocsai főegyházmegyéből elbocsátásomat és az esztergomi főegyházmegyébe felvételemet kértem.

A vikárius úr megnyugtatóan, hogy a kalocsai főegyházmegye nem tekinti hűtlenségnek a lépésemet, mert a hercegprímás mellett a szolgálat országos egyházi szolgálat, és abban a kalocsai főegyházmegye is érdekelt. Biztosított, hogy Kalocsa mindig szívesen visszavesz, ha valamikor azt kérném.

Rajner Lajos püspök, esztergomi általános elnök is biztosított: Esztergomban szívesen látnak. Ismerik Csernoch Jánost és tudják, hogy Csernoch választott engem és nem én őt.

Csernoch János polgári egyszerűsége a régi barokk udvartartás sok maradványát leépítette Kalocsán, ami ott nem mindenkinek tetszett. Azonban az érsek közvetlen modorával, biztos ítélőképességével és igazságosságával Kalocsán rövidesen megnyerte papjai és hívei szeretetét. Mikor 1912. december 27-én Kalocsától búcsút vett, a papok és hívek óriási tömege meghatóan mutatta meleg ragaszkodását.

A bíboros hercegprímás

Csernoch János, hercegprímás

Az új prímás úgy határozott, hogy székfoglalására január 1-én nem megy Esztergomba. Rajner Lajos általános érseki helyettest megbízta, hogy január 1-én vegye át az ő nevében a kormányzást. Ő február 2-ig Budapesten marad, ahol a Vaszary Kolos hercegprímás lemondásával kapcsolatos tárgyalásokat folytatja. Budapesten sok közéleti férfiúval való érintkezés után igen lehangolódott és a lemondás gondolatával foglalkozott. Rakovszky István a Néppárt akkori vezetője támadó cikket írt ellene a Budapesti Hirlapban, mintha része volna abban az akcióban, amely Vaszary lemondását sürgette és mintha a hercegprímási kinevezés Csernoch János politikai érdemeinek jutalmazása lett volna.

Ófelsége a király akkor éppen Budán tartózkodott. Csernoch a királynak levelet írt. A levelet nekem adta, hogy Daruváry Géza magyar királyi kabinetirodai főnöknek elvigyem. Daruváry megkérdezte tőlem, tudom-e mi van a levélben. Megmondtam: a prímás tudtommal lemondási szándékát jelenti Ófelségének.

A király már másnap reggel fogadta Zichy János kultuszminisztert és vele azt üzenté Csernoch Jánosnak, hogy minden nehézség ellenére az a visszavonhatatlan királyi akarata, hogy Csernoch maradjon hercegprímás és hozzátette: a Szentatya akarata szerint is történt a kinevezés.

Az új prímás és Vaszary bíboros megbízottainak tárgyalásai után a király megállapította Vaszary bíboros részesedését a hercegprímási javadalomban. A budai prímási palota Vaszary bíboros használatában maradt, aki azonban lemondása után haláláig nem jött többé Balatonfüredről Budára. Vaszary prímás mellett maradt mindvégig az esztergomi főegyházmegye segédpüspöke Kohl Medárd püspök.

Csernoch prímás a budai Szent Imre kollégium házában lakott budapesti tartózkodása idején.

Hanauer István, a budai Szent Imre kollégium igazgatója és előjáró társai nagy figyelemmel igyekeztek a hercegprímás tartózkodását az ideiglenes lakásban kellemessé tenni. Andor György esztergomi kanonok és kultuszminiszteri tanácsos ugyanabban a házban lakott. Teljes mértékben bírta az új prímás bizalmát. Nagyban elősegítette a prímásváltozással kapcsolatos kérdések gyors és sima megoldását.

A számtalan látogató közt feltűnő volt Rakovszky István megjelenése, aki igen bántóan írt régi politikai fegyvertársáról, Csernoch prímásról. A prímás a beszélgetés folyamán egyetlen szóval nem említette ezt a támadást, mintha nem is tudna róla. Ez az eset is bizonyította a prímásnak azt a ritka nemes erényét, hogy személyes támadásokat utógondolat nélkül tudott megbocsátani, amit hosszú szolgálatom idején számtalanszor volt alkalmam megcsodálni.

Ófelsége a király kitüntető kegyességgel fogadta az első audiencián az új prímást. „Azért neveztem ki Önt – mondotta a király – mert olyannak ismerem, aki éberségével kellő időben fogja a katolikus egyház jogait és szabadságát fenyegető veszedelmeket felismerni és azokat kellő tapintattal elhárítani. Nem kapaszkodik a király palástjába, amikor az alkotmányos uralkodó már nem tehet semmit. Én az egyháznak hűséges fia vagyok és ismerem az egyház legfőbb kegyurának kötelelességeit. Az alkotmány keretein belül kellő időben és módon megteszem, amit lehet, és készségesen fogadok minden kérelmet és információt. Nem a változó politikusok jelentik a legnagyobb veszedelmet, hanem az élethossziglan kinevezett oktatók és nevelők, akik a tanszabadsággal visszaélve az építő és fenntartó erőket gyengítik és rombolják. Azért elvárom Öntől, hogy a tanszékek betöltésénél legyen éber figyelemmel és idején érvényesítse befolyását, szükség esetén nekem is tegyen jelentést.”

Csernoch mint hosszú időn át volt országgyűlési képviselő baráti viszonyban volt Magyarország akkori politikusaival és könnyen teljesítette a királynak azt az óhaját, hogy az egyházpolitikai ügyeket az illetékes hazai emberekkel tárgyalja meg és biztosítsa a békés egyetértést és kölcsönös támogatást.

Ferenc József életében nem is volt olyan eset, amikor Csernoch kénytelen lett volna a király személyes beavatkozását igénybe venni. A király ezért igen hálás volt és különös jóindulatát a primás iránt minden alkalommal kimutatta. Valahányszor a primás a királynál megjelent, az audiencia mindig soká tartott, és a király bámulatos nyíltsággal nyilatkozott előtte az aktuális kérdésekről és legbensőbb ügyeiről.

A primás minden audiencia után csodálattal beszélt a király bámulatos informáltságáról, lelkiismeretességéről, bölcsességéről és finom úri tapintatáról. A király sohasem nevezett meg személyeket, akik neki valami tanácsot adtak. Állásban lévő személyeket mások előtt nem kritizált, illetve róluk rosszat nem mondott. Saját magáról csak annyit mondott, hogy a jó Isten tudja, – s talán a történelem is meg fogja állapítani – hogy ő mindig jót akart, a legcsábítóbb körülmények között is mindig a becsület útján maradt, bár mások éppen ezért tudtak vele szemben előnyt szerezni. Kora ifjúságától nem volt emberi élete. De önként vállalta a nehéz és felelősségteljes állásban a magányos és zárkózott életet. A tekintélyt kell képviselnie annak minden erkölcsi kötelességével. Nem egyéni hatalma vitte rá, hanem a komoly megfontolás és kötelességtudás. Sokaknak nehéz ezt megérteni. A király az egyetlen, aki érzi, milyen sok önmegtágadásba kerül az élete.

A katolikus egyház ügyeit mindig különös érdeklődéssel kísérte a király. Nemcsak a kinevezéseknél járt el nagy gondossággal, hanem a magyar katolikus vallásalapról szóló évi jelentéseket is apró részletekig elolvasta és megjegyzéseivel ellátta.

Esztergomban a primás a főegyházmezei hatósági hivatalban és a primási uradalom tisztviselőkarában alig tett változtatást.

Kalocsáról csak Hajdú Istvánt hozta magával, mint jószágigazgatót és engem, mint titkárt.

Rajner Lajos maradt az általános elnök, Jedlicska Pál a nagyszombati helytartó, Csárszky István kancellár, Breyer István elsőtitkár, és Drahos János iktató és levéltáros.

A folyó ügyek elintézését inkább a helytartónak engedte át. Magának fontosabb egyházmegyei és primási ügyeket tartott fenn, bár a napi postát előtte bontották s így mindenről tudomása volt. Tanácsokat a referenseknek nem adott. Akarta, hogy azok önállóan alkossanak ítéletet. Csak a fogalmazványok bemutatásakor nyilatkozott. Bár sok és jó munkát követelt, tárgyilagosságával és elismerésével megkönnyítette a munkát.

Folyton lázasan dolgozó elméje naponkint annyi iniciatívával lepte meg referenseit, hogy a tőle kapott feladatok meghaladták a posta által felvetett ügyeket. Nagy gyakorlata és biztos ítélőképessége a legkényesebb kérdéseket is szinte játszva oldotta meg. Büszke volt emlékezőtehetségére. Feledékenységet nem igen bocsátott meg dorgálás nélkül. Hivatalos embereivel hivatalos órák alatt általában kimért és szigorú volt. Gyengébb idegzetű referensek félelemmel mentek be hozzá, amíg nem tapasztalták, hogy a hivatalos póz mögött jóságos és minden érdemet bőven elismerő főpásztor rejlik. Délelőtt 9–11 óra között csak hivatalos referenseket fogadott, 11–13 óra között a látogatókat. 13 órakor az ebéd gyorsan lefolyt, délután 16 órakor aláírás, azután séta. Azután mindvégig visszavonultan dolgozott. A vacsorát mindig dolgozószobájában fogyasztotta el. Vasárnap délután fogadta társaságban bizalmas barátait és ismerőseit.

A kihallgatások idején minden jelentkezőt fogadott. Előzetesen az összes jelentkezőkről jelentést kapott. Hogy időt kíméljen, mindenkit állva fogadott. Mindenkit meghallgatott és választ is adott. Mindenki ragyogó arccal jött ki tőle. Papokat – ha vidékről jöttek – minden időben hozzá kellett engedni. Rendkívül fárasztó napok után, ha a primás már le is feküdt, az udvari papok soha nem utasíthattak el senkit. Kötelesek voltak a primásnak jelenteni, ha a pap okvetlenül beszélni akart vele.

Csernoch János, bíboros

Az első püspökkari gyűlésen Csernoch János hercegprímás még nem volt bíboros. Viszont a veszprémi püspök Homig Károly már bíboros volt. Magyarországon a püspöki kar vezetője mindig a prímás volt. Azonban a bíboros a prímást rangban megelőzte. Azért a prímás az asztalközépen Hornignak kívánt helyet adni. Hornig ezt a megtiszteltetést nem fogadta el. Kívánta, hogy a prímás üljön középen az elnöki helyre, mert a magyar püspöki kar feje mindig a prímás, még akkor is, ha nem bíboros.

Csernoch a plenáris üléseken tárgyalandó ügyeket előzetesen alaposan tanulmányozta és mindig kész javaslattal bocsátotta döntés alá.

Hogy a jegyzőkönyvek hűségesen tartalmazzák a tárgyalást és a határozatokat, a prímás engedélyt kért és kapott, hogy esztergomi irodájának egyik általa kijelölt tagja jelen lehessen a püspökkari üléseken.

Igy nekem jutott az a szerencse, hogy Csernoch János prímássága idején a püspöki kar gyűlésein jelen lehettem és nagy időkben annyi kiváló főpaprak bölcs hozzászólásait hallgathattam a legfontosabb magyar egyházi ügyekben. Soha egyetlen hang, vagy mozzanat nem volt méltatlan a magas testület méltóságához. Bámulatos előkelőség, tárgyilagosság, egyetértés, a bizonyítékok előtt meghajlás volt tapasztalható. Boldogok lehetnének az országok, ha ügyeiket mindenütt ilyen komoly testületek intéznék.

Esztergomban eleinte még folyt a suttogás Vaszary prímás lemondásának okairól, a volt és a mostani prímás híveiről és elleneseiről. Egyik esperes a prímás előtt is azzal dicsekedett, hogy ő mindig Csernoch párti volt. Erre a prímás erélyesen rendreutasította őt és több papnak a színe előtt egyszer és mindenkorra tiltakozott minden pártoskodás ellen.

A felelőtlen híresztelések elhallgattatásához nagyban hozzájárult gróf Zichy János a prímásváltozás körülményeinek koronatanúja.

Amikor X. Pius pápa Csernoch Jánost *bíborossá* kreálta, a magyar országgyűlés két házának tagjai Esztergomban tisztelegtek az új bíboros előtt. Az ünnepi beszédet gróf Zichy János tartotta. Üdvözlő beszédében kijelentette, hogy Csernoch János minden lehető elkövetett a hercegprímási méltóság elhárítására és csak a Szentatya és a király határozott parancsára vállalta azt.

A bíborosi birétumot Monsignore Nardone hozta Rómából, a zucchetto egy pápai nemesi testőr. Ez utóbbit Esztergomban vette át a prímás. A birétumot azonban Nardone Bécsbe vitte Őfelségének, mert a monarchiában a birétumot az uralkodó tette a bíbornokok fejére.

Őfelsége ez esetben Ferenc Ferdinánd trónörökösöt bízta meg a birétum átadásával. Az audiencia a királynál az átadás előtti napra volt kitűzve. Mivel az a hír járta, hogy Őfelsége nem nézi jó szemmel, ha a közéleti férfiak a trónörököshöz járnak, a prímás nem akart a királyi audiencia előtt a trónörökösnél látogatást tenni. Ámde amint a prímás egy nappal a királyi audiencia előtt Bécsbe érkezett, a trónörökös kabinetfőnöke Bardoff tábornok tudatta telefonon a Pázmáneumba, ahol a prímás megszállt, hogy a trónörökös úr még aznap délután 4 órára várja őt. A telefonjelentést én vettem át. Tudtam ugyan, hogy a prímás csak másnap délután akart elmenni a trónörököshöz, mégis a trónörökös kifejezett óhajának ellentmondani nézetem szerint nem lehetett a prímás akarata, azért azt válaszoltam, hogy őminenciája a kitűzött időben meg fog jelenni a Belvederben. Amikor ezt a prímásnak jelentettem, szörnyű szidást kellett lenyelnem, bár utólag a prímás is elismerte, mennyire helyes volt, hogy őt e kényes ügyben tény elé állítottam és félreértéseknek elejét vettem. Délután a prímás minden feltűnés nélkül sétálva ment a Belvederbe, ahol a trónörökös másfél óráig tartó kihallgatáson fogadta. A trónörökös heves természetével szemrehányásnak is beillő kérdéssel kezdte: Miért nem tudnak a magyarok a románokkal megegyezni?

A primás csanádi püspök korából közvetlen tapasztalat alapján ismerte a románokat és azok aspirációit. Higgadtan ecsetelte a helyzetet, rámutatva a megoldás lehetőségeire és veszedelmeire, valamint az osztrák parlament példájából levonható tanulságokra. Némileg megnyugodtan más témára tért át a trónörökös. Tiltakozott a híresztelés ellen, mintha ő ellensége volna a magyaroknak. Neki mint a monarchia jövődjének uralkodójának egyforma szeretettel és gondviseléssel kell viseltetnie a monarchia összes népei iránt. A monarchia területén lévő népeknek kölcsönösen tekintettel kell lenniük egymás szükségleteire. Magyarország elsősorban agrárország. Ezen előnye mellett nem méltányos olyan ipart teremtenie, amelynek nyersanyagai nem találhatók az ország területén és amely elveszi a kenyeret olyan vidékektől, amelyek egyedül az iparból tudnak megélni.

A primás biztosította a trónörökösnek, hogy a magyaroknál belátásra számíthat ebben a kérdésben. Hiszen a mezőgazdasági ipar kifejlesztése még hosszú ideig foglalkoztatja az országot és így más iparban figyelemmel lehet más vidékek különleges gazdasági helyzetére.

Mivel a trónörökös a beszélgetés folyamán sokszor hivatkozott informátoraira, a primásnak feltűnt, hogy ismert nemzetiségi politikusokra alig hivatkozott, hanem annál inkább Luegerre és környezetére, a német császárra és annak tanácsadóira. Az a homályos sejtése támadt a primásnak, hogy a trónörökösnek a nemzetiségek felé mutató érdeklődése talán más célok elleplezésére szolgál. Feltámadt a kérdés, nem gondolnak-e erre a nemzetiségek vezetői is.

Végül már igen barátságos volt a trónörökös. Feleségét is bemutatta és kijelentette, életének legszerencsésebb lépése volt, hogy ezt az asszonyt feleségül vette.

A bírérum átadása a bécsi udvari kápolnában, az egész udvar jelenlétében, fényes keretben történt. Az udvari ebéden feltűnt, hogy a trónörökös majdnem állandóan a primással társalgott. Ebéd előtt a trónörökös a Burgban a primás kíséretét, Turi Bélát és engem együttesen fogadott. Esztergomi emlékeiről beszélt. Heves természetének előttünk is jelét adta, mikor az ablakon át egy a Michaeler-Platzon épülő házra nézett, öklével rácsapott az asztalra és azt mondta: Ha én császár volnék, ennek a háznak a felépítését nem engedtem volna meg.

A trónörökös hajdani betegségének alig volt nyoma, legfeljebb a tompán szóló, egyébként erős hangja. Egészséges, daliás férfi benyomását keltette.

A primás nem találkozott többé a trónörökösrel. A szarajevói merénylet után Bécsben részt vett az udvari kápolnában a beszterelésen. Öfelsége a beszterelés alatt az új trónörökös párral együtt az oratóriumban volt látható. Hivatalos emberekkel a merénylet esetleges következményeiről a gyász miatt akkor szó nem esett.

A háborút megelőző tárgyalásokról a primásnak semmiféle tudomása nem volt. A hadüzenetről is utólag értesült. Az utolsó pillanatig nem hitt komolyan a háború kitörésében. A király öregsége, hagyományos hadi balszerencséje, a nemzetiségi torzszalkodások, Magyarországnak a kiegyezés óta rövid tartamú nemzeti fejlődése és gazdasági erősödése mind a békét javallották. A liberalizmus alkonyodása után az egyház békés szabadságot remélhetett. 1905-ben a magyar szabadelvű párt bukása után az egyházpolitikai harcok emlékei is elhalványodtak. A magyar liberalizmus hívei egyébként is nagyon különböztek a külföldön tapasztalható radikális irányoktól. Nagyrészt távol álltak a radikalizmustól. Az egyház tehát aggodalommal fogadhatta a háborút. Háború mindig radikalizmushoz, társadalmi forrongásokhoz vezet.

A primás a kiegyezés, a dualizmus meggyőződéses híve volt. Félt, hogy a balszerencse meghozhatja ennek az alpnak megbontását, esetleg az ország területi integritásának megcsonkítását.

A primás Bajcsón tartózkodott, amikor a hadüzenetről a hírt és a főrendiház ülésére a meghívást megkapta. Azután természetesen a háború egész tartama alatt a nemzet erejének fokozására, a betegek, özvegyek és árvák vigasztalására fordította minden erejét. Amúgy is szerény életnívóját még jobban leszállította. Kórházat és kórházvonalat állított. Jövedelmét jótékonyásra és hadikölcsön jegyzésre fordította. A kórházakat látogatta és a románok

kivételével minden katonával a saját anyanyelvén tudott beszélni. A magyar, német és olasz nyelven kívül a szláv nyelvek minden válfaját beszélte. Tökéletes latin tudását általában megcsodálták.

1914. augusztus 20-án Budán a Szent István körmenet után átnyújtottam a bíborosnak Mery del Val bíboros államtitkár táviratát: X. Pius pápa meghalt.

* * *

A Konklávéba, a *pápválasztásra* utazás lehetősége kérdéses volt. Csakhamar közölték azonban a primással, hogy a király a monarchia összes bíborosainak Rómába utazását kívánja és számukra külön vonatot rendelt. Csernoch primást az elutazás előtt még magához rendelte. Őfelsége Bécsben közölte a primással, hogy ő meghajlik X. Pius pápa rendelete előtt, amely a vétőjogot eltörli. Ő nem is kíván senki ellen vétőt bejelenteni. Elvárja azonban a monarchia bíborosaitól, hogy a monarchia érdekeire tekintettel legyenek.

A különvonattal Bécsből a hercegprimáson kívül Piffel Frigyes bécsi érsek és Skrbensky prágai érsek is utaztak.

Csernoch és Piffel érsek tanácskoztak útközben. Skrbensky állandóan a fülkéjébe zárkózott.

Hornig Károly bíboros veszprémi püspök más úton utazott. Vele csak Rómában találkozott a primás, aki Rómában a Via San Basilio 8. szám alatt lakó keresztes nővéreknél vett szállást és onnan járt be a Vatikánba három napon át az elhunyt X. Pius pápáért tartott rekviemekre. Első nap még a régi hagyományok szerint két feketelovas hintón, libériás kocsissal, de azután már mindig autó-taxin. Sétáját este gyalog tette. Pedig már első napon találkozott a Pincion egy kocsiból kiszálló bíborossal, aki figyelmeztette, hogy bíborosnak az utcákon nem szabad gyalog járni. Ő azonban ezt nem vette figyelembe. Más idegen bíborosok sem riadtak vissza a gyalog járástól és az autó-taxi használatától.

Feltűnő volt, hogy az olasz katonaság idegen bíborosoknak fegyverbelépéssel tisztelgett, míg az olasz bíborosoknak ezt a tiszteletet nem adta meg.

Csernoch kezdettől fogva a pápaságra legkilátásosabb jelöltnek Della Chiesa bolognai érseket tartotta. Ezt a nézetét közölte is az ismerős bíborosokkal, akikkel a Konklávé előtt találkozott. Legtöbbször egyetértettek vele. Sokan mások azonban lehetetlennek tartották ezt a kombinációt. Az olasz laikus közvélemény Maffi pisai érsekre tippelt.

Amint a bíborosok vonatja már olasz területen haladt, az állomásokon küldöttségek jelentkeztek s a vonatban a bíborosok előtt kifejezték az óhajukat, hogy pápává Maffi kardinálist válasszák meg.

Csernoch mindig diplomatikus választ adott. A tüntetés Maffi mellett megerősítette őt abban a hitben, hogy Maffiról alig lehet komoly szó. Már Rómához közelebb eső állomásokon inkább Ferrata vagy Serafini bíborosok választását kívánták. Ezen a nézeten volt Schönburg gróf osztrák-magyar vatikáni követ is.

A rekviemek után három napon át a bíborosok közös tanácskozásra gyűltek össze a Vatikánban, ahol a curia hivatalnokai a sürgős ügyeket referálták. Csernoch többször felszólalt és kitűnő latin nyelvvel általános feltűnést keltett. Sok barátja akadt. Különösen Mercier malines-i érsek tüntette ki barátságával, akivel azután egész római tartózkodása alatt sokat volt együtt, azután pedig sűrűn levelezett.

A bíborosok közt már akkor megnyilvánult az az óhaj, hogy a Vatikán keresse a megegyezést az olasz kormánnyal. Csernoch római tartózkodása alatt alkalmat talált, hogy az olasz kormány tagjával beszéljen és ennek megmagyarázza, hogy milyen előnye származnék Olaszországnak a pápával való becsületes kiegyezésből. A miniszter megnyugtatta a primást, hogy az olasz kormány teljes mértékben érzi a megegyezés szükségességét. Kellő időben készségesen megfontol minden javaslatot. Lélektani akadályok alig szerepelnek többé.

Tudatában van a kormány, hogy a pápaság erkölcsi erejét és az olasz népre háramló nimbuszát meg kell becsülnie.

Elhangzott a bíboros részéről az az óhaj is, hogy a pápai kúria nemzetközibbé váljék.

Az utolsó rekviem után délután 4 órakor volt a bevonulás a Vatikánba, tíz nappal a pápa halála után. Amerikából a bíboros nem tudott megérkezni. A tíz napi időköz a pápa halála és a konklávé kezdete közt nem volt elégséges. Azért ezt az időközt később meg is hosszabbították.

Este a bíborosok lilaszínű talárban, karingben és lila mantelettában a Sixtina kápolnába vonultak Veni sancte-re. A kíséret a Sala Regia és Ducaleben várta be az ájtatosság végét.

Esküt kellett tenniük a titoktartásra a bíborosokat kísérő papoknak és laikusoknak. A világiak saját anyanyelvükön esküdtek. Megbízásból nekem kellett a magyarokat esketnem, összesen négyet.

Amint a bíborosok kivonultak a Sixtinából, mindegyikhez csatlakozott egy-egy nemes testőr, aki a bíborost a neki kijelölt lakosztályba kísérte. Csernoch az elhunyt pápa magánlakosztályából kapott két szobát, egyet a saját, egyet a titkár és az inas használatára.

A Vatikánnak a konklávé részére szánt része a folyosókon épített erős deszkafalakkal volt elválasztva. Minden bíboros két papot és egy világit tarthatott kíséretül. Estefelé megtörtént az igazoltatás és a konklávé lezárása. Fáklyákat vivő testőrök kíséretében felvonult a Camerlango és a konklávé marsallja. Mindenkit igazoltattak. Azután elhangzott az „Extra omnes.”

A Camerlango az egyetlen kifelé nyíló ajtót azután lezárta és a kulcsot magához vette.

Étkezésre a bíborosoknak közös teremben terítettek, de kívánságra a bíborost saját szobájában is kiszolgálták. A papok a konyha mellett egy földszinti teremben önmagukat szolgálták ki, utánuk a világiak szintén ugyanabban a teremben.

Az orvosi és gyógyszerári szolgálatot irgalmas barátok, a sekrestyei szolgálatot minoriták látták el. Mivel a Damasus-udvar a konklávé területéhez tartozott, ott szabad időben lehetett tartózkodni.

Naponkint négy szavazást rendelt el a pápaválasztásról szóló törvény. Három napon át eredménytelenül folytak a szavazások. Délelőtt kilenc órakor és délután négy órakor vonultak a bíborosok a Sixtina-kápolnába. A két szavazás végén mindig megjelent a kéményen a fekete füst.

A várakozás izgalmas órái alatt a veszprémi titkárral, a müncheni és a kölni érsek titkáraival, valamint Migone bolognai titkárral társalogtam. Ez utóbbi Della Chiesa bíboros titkára volt, nagy izgalommal várta a választás eredményét. Mint mondotta, az ő urát már Bolognától búcsúzásakor mint jövőendő pápát üdvözölték.

A postát cenzúrázták ugyan, de pontosan megkaptuk az újságokat és a leveleket. A hadszíntérről eléggé kedvező hírek érkeztek. Így a hangulat elég derűs volt. Viszont a francia bíborosokon és a belga érseken erős lehangoltság volt észlelhető. Az olaszok a Vatikánban örültek az osztrákok sikereinek. Künn a városban azonban az olaszok fütyüléssel fogadták az osztrák és német győzelmek hírért.

Csernoch primás szobájában mindig nagy volt a forgalom. Mi, a kíséret tagjai nem tudunk természetesen semmit arról, amire a titoktartás kötelezettsége kiterjedt.

Végül a negyedik nap délelőtt a második szavazás után nem jöttek ki a bíborosok a szokott időben. Tetőpontra szállt az izgalom. Világos volt, hogy megtörtént a döntés. Feszülten figyeltük a kéményt. Megjelent a fehér füst. Kilátást fedeztünk fel a balkonra, ahonnan az eredményt hirdetik.

Della Volpe camerlango, a diakonus bíborosok dékánja kihirdette: Habemus papam, Cardinalem Della Chiesa, qui sibi nomen imposuit Benedictus XV.

A Sixtina kápolnából kiszólt egy pápai szertartó: Migone titkár jöjjön be. Migone a boldogságtól szinte megzavarodott és nekem kellett őt magához téríteni, hogy nem álom, amit hallott. Azután elkiáltotta magát: Evviva il Papa Benedetto XV, és rohant a Sixtina felé. Ment az új pápát öltöztetni. Délután már mint szolgálattelvő kamarás fogadott engem. A bíborosok az

eredményes választás után szobáikba vonultak és levetve a lilaszínű ruhát, bíborba öltöztek és azután a Sixtina kápolnában hosszú uszályaikat megeresztve hosszú vonalban vonultak az új pápa elé hódolatra.

Csernoch primás már a konklávé elején megmondotta Della Chiesa bíborosnak, hogy ő lesz a pápa. Most az első hódolalnál így szólt a pápához: Ecce praedixi Vobis.

A pápa azt felelte: Vere propheta es tu.

A hódolat után a menet a Sixtinából a Sala Regia át a Sala delle Benedizioni felé vonult. Elöl párosával a papok, azután a kardinálisok, végül a pápa.

A választás eredményét váró nép a Szent Péter térről azóta betódult a Szent Péter templomba s azt zsúfolásig megtöltötte. Amint az új pápát megpillantották, orkánszerű éljenzés tört ki. Mivel a konklávé zárata is megszűnt, úgy külsők, mint a Vatikán alkalmazottai tömegesen jöttek az új pápa üdvözlése végett a Sala delle Benedizioni óriási termébe, hogy a pápa és kísérete nem tudtak áldás után kifelé menni. Hartmann kölni érsek vette át a vezényszót a nagy zavarban és rövidesen sikerült a Szentatyát a tömegből kiszabadítania.

Elsőnek Gibbson baltimori érseket fogadta az új pápa, aki csak a választás végére érkezett Amerikából. Utána Csernoch Jánost fogadta, akivel közölte, hogy a pápa-koronázás után mielőbb konsistoriumot fog tartani és a bíborosoknak átadja a kalapot, akik azt még nem kapták meg. A háború miatt ugyanis nehéz lett volna rövidesen megegyezően Rómába utazni. Csernoch és a vele egyidőben kinevezett bíborosok ugyanis a választás előtt még nem kapták meg a bíborosi kalapot.

Csekélységemnek is kijutott a ritka kegyelem, hogy egy pillanatra letérdelhettem az új pápa előtt és kezet csókolhattam. A pápa megsimogatta a fejemet és megáldotta a kegytárgyakat, amelyek nálam voltak.

A Vatikánból való kivonulás után a primás több napon keresztül a római nevezetességeket tekintette meg. Résztvett a pápai koronázáson és a konzisztóriumon átvette a bíborosi kalapot. Búcsúkihallgatáskor a pápa hosszan tárgyalt a primással. Akkor már fordult a hadiszerencse. Hazafelé már mély aggodás, a hosszúra nyúló háború minden borzalmának előérzete nyomta a szíveket.

Egyházkormányzati és politikai gondok

Rómában tartózkodása idején értesült a primás a Szentszék tervéről, hogy a magyarországi ferencesrendnél történt reform mintájára a magyarországi *tanítórendeknél* is reformot akarnak keresztülvinni. A primás nagy aggodalommal hallotta ezt a tervet, mert túl gyors és szigorú beavatkozás komolyan fenyegethette a rendeket és a magyar középiskolai tanítást. Azért a primás halasztást kért és maga vállalkozott a terv keresztülvitelére. Összehívta a rendfőnököket, a piarista, a bencés, a cisztercita és a premontrei rend főnökeit és atyai szeretettel kérte őket, hogy a rendeken belül indítsák meg a reformot tapintatosan. A rendfőnökök megértéssel fogadták a jóakarátú figyelmeztetést. Meg is indult igen-igen nagy eredménnyel a reform. Nemcsak nem fogyott a létszám, hanem megerősödtek a rendek és újabb iskolákat is tudtak átvenni. Eddig Budapesten mindössze három katolikus fiú-középiskola működött: a piarista gimnázium, a Rákócziánium és a Ferenc József királyi katolikus gimnázium. A primás óhajára a ciszterciták a Lágymányoson, a bencések a Józsefvárosban nyitottak új gimnáziumot.

Nagy gondja volt a primásnak a gyors iramban fejlődő *főváros* plébániáinak szaporítása. Segítségül hívta a szerzeteket. A ciszterciták és a dominikánusok rövidesen át is vették egy-egy új plébánia vezetését. Nagyobb arányban csak a háború után sikerült azután számos plébániát alapítani, amikor a városi patronátus kérdése már akadályt nem állított, sőt a kommunizmus leküzdése után a főváros keresztény vezetősége az új plébániák patronátusát is átvette, az új egyházközségek pedig az egyházi adóval járultak hozzá fenntartásához.

Mészáros János budapesti helytartó az egyházközségek létesítése és új plébániák felállítása terén nagy érdemeket szerzett.

Csernoch primás mindjárt érseksége elején a székesfőváros lelki gondozását tette legfontosabb feladatává. A polgármestereket és az összes tanácsosokat személyesen meglátogatta és segítségüket kikérte.

Bárczy István polgármester önmagát Budapest utolsó keresztény polgármesterének nevezte. A fővárosi intelligencia jelentékeny részben elhidegült az egyházzal szemben. Az első világháború előtt senki sem gondolta volna, hogy rövid idő múlva Budapest lesz a katolikus egyház egyik legerősebb fellegrőse és az egész ország példaképe. A katolikus autonómia 1848 óta folyton napirenden tartott kérdés maradt. A két alkotmányozó gyűlés határozatai nem nyerhették el a Szentszék jóváhagyását.

Egyetlen megoldás kínálkozott. A szervezésnek az *egyházközséggel* való megkezdése. Sikerült az egyházközségi szervezetnek olyan szabályt alkotni, amely egyetlen pontban sem ellenkezett az egyházjoggal. Egyes egyházmegyéken belül egyházmegyei szervezetek is nehézség nélkül létesültek. Azonban az egyházmegyéken túl terjedő központosító szervezetek alig voltak megvalósíthatók.

* * *

Vaszary Kolos lemondott hercegprimás 1915. szeptember 3-án meghalt Balatonfüreden. A primás távirati értesítést kapott. A temetés végzésére nem őt, hanem Hornig Károly bíborost kérték fel.

A budai primási palota *Vaszary bíboros halála* után Csernoch primás használatába ment át. Kellő átalakítás és tatarozás után a primás a Szent Imre kollégium bérházából átköltözött a primási palotába.

Wekerle Sándor, Magyarországnak több ízben miniszterelnöke és pénzügyminisztere, Csernoch János benső barátja azt tervezte, hogy a hercegprimás részére épüljön a Mátyás templom mellett fekvő üres téren új székház. Az új székház felépítéséhez hozzájárulna a primáson kívül a magyar kat. vallásalap és a főváros is. Az állam átvenné a mostani primási

palotát az üres telekért, amely az állam tulajdona. A házban helyet kapnának a püspöki kar és más katolikus szervezetek, valamint a Mátyás-templomi plébánia. Az új palota tervét is elkészítették. Sajnos a közben kitört háború ezt a tervet véglegesen levette a napirendről.

Csernoch primás sokat tartózkodott Budapesten, de ott állandó háztartást nem vezetett. Ott tartózkodása idejére mindig az esztergomi háztartás alkalmazottai utaztak le Budára. Budán a primás mindig egyedül étkezett. Ha vendégeket hívott, akkor vendéglős tálalt az ebédlőben. Püspökkari konferenciák alkalmával közös ebéd Csernoch primás idején nem volt.

A háború kitöréséig Csernoch évente három hetet töltött Karlsbadban. De a háború idején soha nem ment szabadságra. Bérmutakat sem tett. Idejét a háborús nyomor enyhítése, a betegek látogatása, a békelehetőségek tanulmányozása, a háború továbbterjedésének megakadályozása teljesen elfoglalták.

A királyi udvarral és a kormánnyal állandóan összeköttetésben állt és készségesen segített, amiben állásánál fogva lehetett.

Már Rómában tapasztalta, hogy Olaszország beavatkozása komolyan fenyeget. A Vatikánnal egyetértésben vállalkozott személyes közbenjárásra felségénél, hogy Olaszországot visszatartsák a háborús beavatkozástól.

Pacelli Jenő, a későbbi XII. Pius pápa is járt ebben az ügyben Csernoch primásnál.

Románia királya kormányának ellenállása miatt nem teljesíthette a monarchiával kötött szerződését. Románia felől is fenyegetett a támadás. Ebben az ügyben is felhasználták Csernoch János közvetítését. Ő ismerte Tisza István miniszterelnök álláspontját, amely röviden így szólt: Románia semmi körülmények közt nem megy velünk. Ellenünk se jön, ameddig bennünket erősebbnek tart. De ellenünk jön, amint úgy véli, hogy mi vagyunk a gyengébbek. Kár minden előzetes áldozatért. Mások mindig többet ígérhetnek, mint mi.

Amikor Románia megüzente a háborút és néhány nap alatt előzönlötte Erdély jó részét, a primás sietett Budapestre. A Nyugati pályaudvaron Lachnitt állomásfőnök közölte a primással, hogy Falkenhayn tábornok a váróteremben van. Ha a primás óhajtja, beszélhet vele. Falkenhayn megnyugtatta a primást, hogy minden a mi tervünk szerint folyik. Készakarva engedték a románokat a helyig, ahová most érkeztek. Csapdába mentek. Néhány nap múlva nagy dolgok történnek.

A beszélgetés után a primás megnyugodottnak látszott s néhány nap múlva tényleg megérkezett a hír a románok megsemmisítő vereségéről.

Nem emlékszem, hogy a primás egyébként valamelyik vezénylő tábornokkal találkozott volna. Csak Pflanzler-Baltin látogatta meg őt Esztergomban, rövid udvariassági vizit kapcsán.

Ferenc József királynál az utolsó audiencián 10 nappal a halála előtt volt. Mikor Csernoch a király Őfelsége szobájába lépett, a király nem volt ott, csak néhány pillanat múlva a szomszéd szobából jött. Bocsánatot kért a várakoztatásért. „Öreg vagyok és az orvos rendelte, hogy ebben az időben egy pohár tejet igyam”, mondotta. A király érezte már gyengeségét és a vég közeledését. Köszönetet mondott a primásnak hűséges szolgálatáért, kérte az egyház imádságát. Megható bizalmassággal beszélt nehéz és sorscsapásoktól sújtott életéről. Előre látta, hogy birodalmára nehéz idők jönnek. Meghalt 1916. november 21-én.

Őfelsége halála hírére Jankovich Béla kultuszminiszter telefonálta meg Esztergomba. Még aznap este megfogalmaztam a főegyházmegyei körlevél számára a nekrológot és megtettem a kapcsolatos intézkedéseket.

Bécsben a primás hosszasan imádkozott a király ravatalánál és résztvett a temetésen. Különös megbeszélések a gyász miatt nem voltak.

* * *

IV. Károly királyt a primás trónörökös korában egyszer látta, amikor ez feleségével Esztergomot meglátogatta. Erős katolikus meggyőződését ismerte a vele folytatott beszélgetés és

mások elbeszélése alapján. Éppen ez a vallásos lelkület indította az új királyt, hogy magát mielőbb *megkoronáztassa*, mert az egyházi felkenéstől és koronázástól Isten különös kegyelmét várta.

A magyar királyi kormány a királykoronázás előkészítésére és a program részletes kidolgozására rendező bizottságot nevezett ki, amelynek az egyház részéről én is tagja voltam.

Magyarországon a koronázás joga a nádort és a hercegprímást illeti. A nádori méltóságot 1848 óta nem töltötték be. 1867-ben Ferenc József koronázása előtt a magyar országgyűlés az akkori miniszterelnököt, gróf Andrássy Gyulát választotta nádorhelyettségé.

Ilyen előzmény után 1916-ban IV. Károly király koronázás előtt Tisza miniszterelnök igényelte, hogy az országgyűlés őt válassza nádorhelyettségé.

A politikai ellenzék a közvéleménybe vetette, hogy csak katolikus ember koronázhat, mert a koronázás egyházi ténykedés. Tisza református. Az egyház nem engedheti meg a részvételt az egyházi szertartásban, mert ez *communicatio in sacris* volna.

Ausztriában még több politikai ellenfele volt Tiszának, mint Magyarországon. Ott különösen kihasználták az állítólagos egyházi tilalmat, hogy a magyar miniszterelnököt megbuktassák. A vita természetesen elhallatszott a királyi családig, sőt Rómába is. Tisza István lemondása a miniszterelnökségről a háború idején súlyos politikai zavarokat és felekezeti közti nyugtalanságot okozta.

Csernoch hercegprímás ekkor igen kínos kérdés elé került.

Protestáns nádorok azelőtt is voltak Magyarországon. II. Mátyás király koronázása előtt közvetlenül volt nádorválasztás. Miután a katolikusok és a protestánsok közt megállapodás jött létre, hogy felváltva választanak katolikus majd protestáns nádort, akkor protestáns volt a soron. Gróf Forgách Ferenc akkori hercegprímás elsőnek szavazott a protestáns Illésházyra. Pedig jól tudta, hogy a nádorválasztás után koronázás lesz és a protestáns nádor koronázni fog. Forgách az ellenreformáció kemény harcosa volt. Mégis a nádor koronázó szerepében *communicatio in sacrist* nem látott.

A prímást késő este értesítették a miniszterelnökségről, hogy másnap reggel különvonat várja Párkányban, ezzel sürgősen utazzék Bécsbe és jelentkezzen a királynál audienciára.

Gróf Klebelsberg Kúnó, akkori államtitkár a miniszterelnökségen, tudatta a prímással, hogy a király a véleményét akarja meghallgatni, van-e egyházi részről kifogás a nem-katolikus nádorhelyettesnek a szereplése ellen a koronázásnál.

A tanácskozássra, vagy az Apostoli Szentszék megkérdezésére idő nem volt. Magának a prímásnak kellett az adandó tanácsért az egész felelősséget vállalnia. Elhatározta, hogy álláspontját írásba foglalja és a Szentatyával és a királlyal is közli.

Katona István *Historia Critica Regni Hungariae* művének egy kötetét vitte magával, mikor reggel a várakozó vonatba szállt.

Útközben a Szentatya részére latinul és a király részére magyarul lediktálta nekem, amit a Szentatyának és a királynak jelenteni fog.

Bécsben a magyar király személye körüli minisztérium egyik megbízható tisztviselője legépelte még az audiencia előtt a két szöveget.

A király a Burgban lakott. Amint a prímás a király lakosztályának várótermébe lépett, azt a politikai és katonai világ számos előkelőségével telten találta. Berchtold Lipót külügyminiszter is jelen volt. Evvel a prímás néhány szót váltott. Mások is szerettek volna a prímással beszélni és véleményét hallani, mert ezt az audienciát döntő fontosságúnak tartották a jövő politikai fejleményekre. Azonban a prímás kitért minden nyilatkozat elöl.

Remélték, hogy talán az audiencia után fog a prímás nyilatkozni. Azért megvárták az audiencia végét s közben élénken tárgyalták az ügyet. Többnyire abban a reményben, hogy ez az audiencia buktatja meg Tisza Istvánt.

Amint a prímás kijött a király szobájából, szótlánul a kijárat felé sietett és egyetlen szót sem szólt az előszobai urakhoz, akik ezt a viselkedést nagyon zokon vették.

Utólag a primás nekem elmondotta az audiencia lefolyását.

A király egyedül volt a teremben. Mondta, hogy többen igyekeztek vele elhíttetni, hogy Tisza nem viselheti a koronázásnál a nádor szerepét, mert a koronázás az egyház szertartása szerint történik. Hallani akarja a magyar legfőbb egyházi méltóság véleményét.

Tisza István elbocsátása a jelen körülmények közt semmiképpen sem kívánatos. Azonban az egyház tilalmát megszegni sem szeretné.

Erre a primás átnyújtotta a királynak írott véleményét és kijelentette, hogy ezért a véleményért az Apostoli Szentszék előtt is vállalja a felelősséget.

A király elolvasta a neki szóló magyar szöveget és azután a pápának szóló latin írást is. Megjegyezte, hogy a latint egész jól érti.

A király nagy megnyugvással és örömmel vette tudomásul a primás álláspontját és rögtön kijelentette, hogy Tisza István nádorhelyettesé választása ellen a legkisebb kifogást sem fogja emélni.

Azután a király a koronázás részletei felől érdeklődött és a legújabb eseményekről is beszélt. Közben megnyílt a szomszédos szoba ajtaja, belépett Zita királyné, aki természetesen kíváncsian várta a tanácskozás eredményét. A király közölte vele a primásnak azt a véleményét, hogy a nádor szereplése a koronázásnál nem *communicatio in sacris*, hanem politikai aktus, a magyar nemzet képviselője.

Hazafelé utaztunkban Hazai Samu honvédelmi miniszter kísérte a primást, aki azonban semmi nyilatkozatot nem tett, mert a királynak adott tanács akkor még nem volt nyilvánosság elé való.

Amikor a primás Tisza István miniszterelnökkel találkozott, ez csak annyit kérdezett a primástól: Széna, vagy szalma? A primás azt válaszolta: Széna. Kezetráztak. Köszönöm barátom, mondotta Tisza. Soha nem felejttem el ezt a szolgálatodat. Amíg Tisza Istvánnak szava lesz az országban, a katolikus egyház hajszála nem fog meggörbülni. Legyünk a magyar ügyben egyek, mint Pázmány és Rákóczi voltak.

Rómából a primás felterjesztésére válasz nem jött, amit a primás különben nem is kért. Azonban a pápai nuncius részt vett a koronázáson, mint a pápa képviselője.

A koronázás főpróbáján részt vettek a király és a királyné is. A primás akkor megmutatta a királyi párnak a koronázásra készült új kelyhet, amelyet Zutt Richárd ötvöstanár tervezett. Azonkívül megmutatta az Esztergomból hozott koronázási kincseket: a miseruhát, a XIV. századból származó mitrát, az eskükeresztet, az apostoli keresztet és az olajtartót.

A koronázás előestéjén a budai királyi palota tróntermében átadta a magyar országgyűlés két háza a királynak a hitlevelet. Ennek átadásával kapcsolatos hódoló beszéd elmondására Csernoch primás kapott megbízást. A beszéd szövegének minden szava átesett az országgyűlés kritikáján. Elmondása Csernoch tehetségét különösen is próbára tette. A király környezete ugyanis elfelejtette a király válaszána szövegét elhozni, csak Csernoch beszéde közben vették ezt észre. Tisza István miniszterelnök odasúgta a primásnak: Beszélj tovább, amíg a királynak a választ elhozzák. Csernoch ügyesen beszélt tovább, úgy hogy a zavart alig vették észre.

A koronázás szertartásánál a primás a szolgálattevő egyházi férfiakat a következőképpen válogatta össze: Hivatalból szolgálatot tett a primáson kívül Várady Árpád kalocsai érsek, mint archipresbyter, Bauer Antal zágrábi érsek, mint diakonus, Szmrecsányi Lajos egri érsek, mint subdiakonus, Hornig Károly veszprémi püspök, mint a királyné kancellárja és a királynét házi koronával koronázó főpap. Azonkívül résztvettek az asszisztenciában: Glattfelder Gyula a csanádi püspök, mint szertartó, Karácsonyi János a híres történetíró, Koperniczky Ferenc pozsonyi prépost, Túri Béla, Pacha Ágoston, Erdősi Károly, Csárszky István, Révay Tibor, Drahos János és gróf Pongrácz Frigyes. Én infulista voltam. A gyöngyökkel és drágakövekkel díszített nehéz infuláról sok dísz vált le. Azokat gondosan összegyűjtöttem. A szőnyegről felszedtem egy nagyobb drágakövet, abban a hitben, hogy az is az infuláról való. Később kiderült, hogy a koronáról hiányzott egy kő.

Koronázás után a királyi eskütételnél még jelen voltam, de a menetben a kardvágás dombjához már nem vehettem részt, mert őriznem és Esztergomba visszaszállítanom kellett az esztergomi főszékesegyházi kincstár nagy történelmi értékeit, a koronázásra használt kincseket.

A Mátyás templomban a koronázás alkalmára a szentélyben alkalmazott óriási körcsillár közvetlenül a templom kiürülése után nagy robajjal leesett.

Sokan baljóslatnak tekintették, hogy a koronáról leesett egy kő, lehullott a hatalmas körcsillár, amely néhány percnyi idővel előbb kimondhatatlan szerencsétlenséget okozott volna, és hogy a nagyon is bő korona a kipárnázás és az állszió dacára is megingott a király fején.

Alig érkeztem haza Esztergomba, Budáról koronaőr jött futárként és jelentette, hogy a koronáról letört drágakő talán nálam lehet, mert megfigyelték, hogy én a szertartás alatt valamit a szőnyegről felszedtem. Áadtam a követ. Kiderült, hogy tényleg ez a kő hiányzott a koronáról.

1916-ban a koronázásnál nem fejtették ki azt a fényt, mint 1867-ben. Rövidebb volt a díszmenet a templomtól az eskühelyhez és a kardvágás dombjához. Az egyháziak közül csak az apostoli keresztet vivő Walter Gyula prelátus lovagolt a király előtt. A szertartás után az ebéd csak jelképes volt.

Magyarországon sokan zokon vették, hogy a király és a királyné mindjárt koronázás után elutaztak Budapestről, pedig ezt a *háborús viszonyok* követelték. A királynak sürgősen a főhadiszállásra kellett mennie.

* * *

Az 1917. év a központi hatalmaknak a hadszíntéren nagy sikereket hozott. Összeomlott az orosz hadsereg, megkötötték a bresztlitovszki békét, az olasz hadsereget megverték. Nyugaton a németek tartották állásaikat.

IV. Károly király mégis ismételt békeajánlatokat tett, úgy az ellenségénél, mint a fegyvertársánál. A háborús nélkülözések és áldozatok miatt szenvedő nép tehát csak hálával nézhette a király törekvéseit.

Azonban úgy a mindenáron győzni akarók, mint a háború ellenségei egyaránt elégedetlenek voltak és mérgezték a közhangulatot. Nyíltan és alattomban bírálgatták, hibáztatták és rágalmazták a királyt és a királynét.

Úgy a Habsburg-család egyes tagjai, mint a magyar kormányférfiak kérték a primást, hogy keresse az alkalmat a találkozásra a királlyal és mondja el mindazokat a kritikákat és híreszteléseket, amelyeket jószándékúak és már jelentkező forradalmi elemek is hangoztatnak.

A primás nem szívesen vállalkozott ilyen szerepre. Nem is volt hajlandó audienciát kérni a nagyon is elfoglalt, többnyire a főhadiszálláson tartózkodó királytól.

Úgy látszik Izabella főhercegasszony, Frigyes főherceg neje, közvetítése folytán jött azután 1918 elején meghívó a királytól Laxenburgba.

A primás az akkori közlekedési állapotok miatt csak a bécsi magyar minisztériumtól kapott autón tudott a kitűzött időben Laxenburgba megérkezni. A legnagyobb csodálkozására ott azzal fogadták, hogy a király elutazott és csak este jön vissza. Várni kellett egész estig.

A király megérkezése után rögtön fogadta a primást és vele igen hosszan tárgyalt. Akkor volt folyamatban a király által kezdeményezett utolsó békeajánlat tárgyalása, amelyet a király sógorai, a királyné fivérei, közvetítettek.

A király bízott a béke megkötésének közeli lehetőségében. Egyébként tudomása volt mindazokról a vádakról, amelyeket gonosz nyelvek ellene és a királyné ellen terjesztettek és azokat meggyőzően megcáfolta.

Ez az esti audienca vigasztalást, reménységet hozott a primásnak – még egyszer a monarchia fennállása idején.

A primás akarta látni az ő szülővárosát, a Nyitra megyei Szakolcát. Bár a háború folyamán bérmutakra nem ment, kivételesen mégis kitézte a bérálást Szakolcán. Ebben a városban

értesült a megdöbbentő eseményről, hogy a bolgárok feladták a szaloniki frontot. Az ország helyzete kezdett katasztrófálissá válni.

A cseh határhoz közel fekvő város plébánosa elszomorító fejleményekről értesítette a primást. Ez a plébános később nagy szerepet játszott a csehszlovák politikában. Egyébként azonban őszintén ragaszkodó híve volt a primásnak és feltárta a primásnak mindazt az aknamunkát, ami a csehek részéről a monarchia felosztása és Magyarország megcsonkítása céljából folyt. Bármennyire megbízhatóknak is látszottak az információk, a primás nem vesztette el bizalmát. De attól az időtől kezdve azután fáradhatatlanul írta és küldte – különösen Mercier bíboros útján – a memorandumokat, amelyekben a monarchia fenntartásának és Magyarország területi integritásának szükségességét bizonyította.

* * *

A hadihelyzet napról-napra rosszabbodott. Az egymást felváltó magyar kormányok már alig jelentettek hatalmat. Nyíltan jelentkeztek a mindenáron békét akarók. Károlyi Mihály nyíltan az Entente emberének vallotta magát és, mint miniszterelnök, teljesen balra vitte az országot.

A primásnak ugyan még sikerült vele beszélnie, de tapasztalnia kellett, hogy Károlyit az áramlat már tovább vitte, mint maga akarta.

A közvélemény teljesen megzavarodott. Sok konzervatív ember is azt kezdte hangoztatni, hogy Károlyit kell támogatni. Még az esztergomi érseki irodában is felszólítottak minket, hogy lépünk be a Károlyi pártba. Én az ilyen tanácsot határozottan elutasítottam.

A papok közül is egyesek megszedültek. Papi tanácsot alkottak, amely nem hirdetett ugyan tévtanokat, de a papi álláshoz méltatlan követelésekkel lépett fel. Ezek elől mereven elzárkóztam. Névleg is megnevezett papok viselkedését a sajtóban is elítéltem.

Csernoch primás bölcsessége ezekben a *nehéz időkben* nyilvánult meg. Minden sértést előkelően tűrt. Szelíd és kedves volt a legvadabbakkal szemben is. Atyailag intette, de nem fenyegette önmagukról megfélemlített papjait. Így sikerült neki megakadályoznia, hogy tömeges elpártolások, kilépések ne történjenek. Szerencsésen átvezette az egyházat a veszélyes időkön.

Mellette készségesen vállaltam a bűnbak szerepét, mint aki a primást reakciósan befolyásolja.

A primás utolsó látogatása a Károlyi kormány vallásügyi miniszterénél, Vass Jánosnál, a parlament épületében volt. Ez a miniszter közölte a primással, hogy a Károlyi kormány átadta a hatalmat a kommunistáknak. Szörnyen sötéten látta a jövőt. Letérdelt a primás előtt. Áldását kérte magára és családjára.

A primás hazasietett Esztergomba és megtette a még lehetséges óvintézkedéseket.

Esztergomban a vármegye főispánja – Majláth István – maga vállalta a kommunista direktórium elnökségét. Elöttem azzal védekezett, hogy nem tehetett mást, mert különben kezdődik a vérontás. Soha nem látott emberek jelentek meg a nyílt színen. Lakást és élelmet követeltek. Éjjel és nappal döngött a palota kapuja. A portás nem mert nyitni, mindig engem hívott a kapuhoz.

Betódultak és fosztogattak, de embert nem bántottak. Még nem romlott annyira a magyar. Egyesek egészen tisztességesen és bizonyos hagyományos tisztelettel beszéltek. Csak úsztak az árral.

Április 7-én későn este megjelent Majláth István és közölte velem, hogy követelik az én elbocsátásomat a primás környezetéből. Ő kénytelen volna engem holnap letartóztatni, de reggelig nem tesz semmi intézkedést. Felhasználhatom az éjszakát a szökésre.

Megkértem, jöjjön fel velem a primáshoz és ismételje meg előtte, amit nekem mondott. A primás azt akarta, hogy a szökést válasszam. Megáldott.

Egyik barátom vadászruhájában, ismerős erdőtisztviselővel átcsónakáztam a túlsó partra, az Ipolyon át Csehszlovákiába mentem. A csendőrség Ipolyságra szállított. Ott ismerős pap volt a tót főispán. Ez menlevelet adott Pozsonyig, Pozsonyban útlevelet kaptam, Brünbnben osztrák vízumot, Bécsben jugoszláv vízumot. Utaztam Jugoszláviába, ahol szüleimnél töltöttem az időt, egészen a kommunizmus bukásáig. Útközben Pozsonyban, Bécsben és Zágrábban magas állású férfiakkal is volt alkalmam beszélni. Felvetették a tervet, hogy a primást Esztergomból ki lehetne hozatni. Én azonban azon a nézeten voltam, hogy a primás nem fogadhat el ilyen ajánlatot.

Jugoszláviában figyelhettem a magyarországi fejleményeket. Augusztus közepén a belgrádi parlamentből telefonált Evetovics János szerb képviselő, hogy Magyarországon a kommunista kormány megbukott.

Elindultam Magyarország felé. Apatinból hajón jutottam Bajáig, amely akkor még szerb megszállás alatt volt. Budanovics Lajos bajai plébános és Petres János csávolyi plébános Baján a Templom-téren nagy csapat szerb tiszttel beszélgettek. A papok felismertek engem és bemutattak a tiszteknek, akik akkor a magyar politikai fordulat fölött lelkesen örvendeztek és segítségüket felajánlották. Ők is szerettek volna akkor Pesten lenni.

Kalocsáig kocsin utaztam. Itt Várady Árpád érsek úr kegyesen fogadott. Másnap az első vonat indult Budapestre, ezzel utaztunk.

Csernoch János primással Szent István napján találkoztam a központi szemináriumban. Budapesten megtudtam, hogy a primást a kommunisták az én eltávozásom után a primási palotából kilakoltatták és Machovich Gyula kanonoki házában helyezték el. Ugyanabban a házban hazafias érzésű magyar katonák is laktak, akik a primást gondos figyelemmel őrizték és megvédésére bármikor készek voltak.

A primás járhatott sétára. Postáját rendszeresen megkapta. Júliustól kezdve a kommunista elvtársak már keresték a primás jóindulatát, mert érezték közeli veszítüket.

A románokkal szemben elvesztett csata után az esztergomi nép már nyíltan fellázadt a kommunisták ellen. A vezéreket elverték, de senkit meg nem öltek.

A primást az első szabad vasárnapon óriási néptömeg kísérte a Bazilikába.

Bár a primás engem kitüntető kegyességgel fogadott vissza, valaki a környezetéből megsúgta nekem, hogy papi küldöttség járt a primásnál a kommunizmus uralma alatt és kérte az én elbocsátásomat az érseki udvarból. A primás állítólag olyan választ adott, hogy a dolgot megfontolja. Ezt a hírt azzal vettem tudomásul, hogy az első kínálkozó alkalommal följánlom a lemondásomat az érseki irodai igazgatói állásból.

A primás maga soha nem tett semmiféle célzást. Nem is tudtam meg soha, kik jártak a primásnál. Nyugodtan elfoglaltam a hivatalomat és végeztem a kötelességemet.

A primás kíséretében voltam Budapesten, mikor ez a nagybeteg Káner Károly esztergomi kanonokot és bazilikai plébánost a kórházban meglátogatta. Az orvosok Káner állapotát igen súlyosnak tartották.

A primás feltette nekem a kérdést, ki lehetne a káptalan tagjai közül Káner utóda a székesegyházi plébánián. Elosrolta az összes kanonokokat és nem talált köztük alkalmasat. Erre azt kérdeztem: én sem volnék alkalmas? A primás eleinte méltatlankodott, hogy én talán nem akarom őt tovább szolgálni? De kis idő múlva egészen nyugodtan mondotta: „Igaza van, Maga is lehet plébános, amellet melletttem maradhat, mint oldalkanonok és végezheti tovább azokat a teendőket, amelyeket Magára bízok.”

Hálásan megköszöntem jóságát és megígértem, hogy holtáig szolgálom minden erőmmel.

Így lettem plébános és oldalkanonok s az maradtam 1927. július 25-ig Csernoch primás haláláig, mint a püspökkari ügyek, az egyházipolitikai és primási ügyek referense. Útjaira többnyire én kísértem.

A trianoni Magyarország primása

A kommunizmus bukása után a magyar nép a nemzetgyűlésben csak nemzeti és keresztény érzelmű képviselőket választott. Későbbi választások alkalmával bejutott ugyan az országgyűlésbe néhány szociáldemokrata és liberális, de a nagy többség Csernoch életében mindig határozottan keresztény és magyar nemzeti maradt. Belpolitikailag tehát az egyházat nem fenyegette veszély. Sőt a kormányok készségesen támogatták az egyházat.

A nemzetgyűlés érvénytelennek nyilvánította az összes Károlyi-féle és kommunista törvényeket és rendeleteket. Visszaállította a magyar királyság régi alkotmányát és a király távolléte idejére kormányzó választását határozta el. Egyetlen kormányzójelölt Horthy Miklós ellentengernagy volt. Horthy református vallású, felesége, leányai és édesanyja katolikusok voltak. Különösnek látszott ugyan, hogy a 67%-ban katolikus ország református kormányzót kap. De Horthy a Szegeden toborzott magyar nemzeti hadsereg vezére volt és az egész ország bizalma mellette nyilatkozott. Oktalan lett volna katolikus részről hangulatot kelteni ellene. Csernoch primás ezért passzív maradt.

A protestánsok ugyan igen büszkék voltak a kormányzóra. Megnőttek az igényeik és őket számarányuknál fogva meg nem illető befolyást reméltek.

Az 1918. évi októberi forradalomtól egészen az 1919. évi augusztus haváig a magyar nép megszenvedte a szélsőbal polgári és szociáldemokrata, majd 1919. március 21-től kommunista kormánynak a magyar nemzet ezer éves keresztény lelkülete és nemzeti önérzete ellen elkövetett bűneit, valamint a szociális jólétet jósoló ígéretek hamisságait. Azért teljes elszántsággal követelte a felszabadulás után az állami életben is a keresztény és nemzeti szellemet.

Magyar történelmünk minden korszakában elsőrangú szerepet játszottak a magyar államban az esztergomi érsek, az ország primásai. Ez a történelmi méltóság nem süllyedt el a forradalom hullámaiban, hanem tovább élt. Nagy szerep jutott azért a hercegprimásnak a *forradalmi romok eltakarításánál* és az *új magyar út* kijelölésében.

Mikor a román hadsereg 1919. évi győzelme után Magyarországot rövid időre megszállta, a hercegprimás előtt felvetette a román diplomácia *Magyarország és Románia egyesítésének tervét*. Csábítóan hangzottak az egyesülésnek várható előnyei.

Az osztrák-magyar monarchiában és keleti szomszédságában a szláv és germán népek közt csak a magyar és román volt idegen és így jobban egymásra utalt. A román király katolikus. Katolikus a nép jelentékeny csoportja is. Nemzeti és népi érdeke is a románságnak a katolikus egyházhoz való közeledés. Hiszen a román népek katolikusok. Gazdaságilag és katonailag megerősödnek a magyar és román ország, úgy hogy a Magyarországtól elszakítandó részek is visszaszerezhetőek lesznek. Magyarország kultúrája magasabb, mint Romániáé és így bizonyos előnye biztosítva van.

Csernoch primás a felvetett tervet tudomásul vette. Semmiféle állást nem foglalt. Csak megígérte, hogy a tervet közölni fogja a Friedrich István elnöklete alatt álló magyar kormánnyal.

Mivel a győző hatalmak a Friedrich kormányt nem akarták elismerni és a románokat az országból kiparancsolták, a fantasztikus terv lekerült a napirendről.

A Magyar Nemzeti Múzeumot komoly veszedelem fenyegette. Már a múzeum előtt állottak a szállító kocsik, hogy a múzeumi kincseket elszállítsák, mikor a múzeumi igazgató Csernoch János primás közbenjárását kérte. A primás rögtön felkereste az Amerikai Egyesült Államok illetékes képviselőjét, Bandholz tábornokot, és kérte pártfogását. Az amerikai tábornok azonnal lóra ült, a Nemzeti Múzeum elé lovagolt és a múzeum fosztogatását megtiltotta.

1919. október 23-án a párizsi ötös tanács Magyarországra küldte Sir George Clark angol diplomatát, hogy az állítólag egyensúlyát veszített országban rendet csináljon.

A győző hatalmak féltették az országot jobboldali diktatúrától s azért követelték, hogy Magyarország politikája szociális irányt vegyen. Clark Magyarország tekintélyesebb politikai

vezetőinek tanácsait kikérte. Kétszer is hosszan tárgyalt a hercegprímással. A primás ráirányította Clark figyelmét Huszár Károlyra. Huszár Károly a katolikus Néppárt neves tagja volt, erős katolikus meggyőződése mellett a szociális reformok komoly híve. Clark azután bejelentette a primásnak, hogy Huszár Károly politikai felfogása nagyon megtetszett neki. Csak annak az aggodásának adott kifejezést, hogy Huszár talán túlságosan szocialista. Kijelentette egyébként, hogy a magyar kormány élére Huszár Károlyt fogja ajánlani.

Mivel a várható békefeltételek mind világosabban ismertekké váltak, Csernoch primás az Apostoli Szentszékhez, valamint a győző hatalmak ismert politikusaihoz küldött igen sok memorandumban bizonyította a monarchia fennmaradásának és Magyarország területi épségének szükségességét. Különösen Mercier belga bíborost látta el a szükséges adatokkal, hogy a francia politikusoknál, akikhez közel állt, befolyását érvényesítse.

Az esztergomi érseki levéltár tanúságot tesz Csernoch János munkájáról, amelyet a béketárgyalások előtti időben kifejtett. Nagy-Magyarország utolsó primását soha nem vádolhatta a lelkiismerete és nem vádolhatja a történelem, hogy nem kísérelt meg mindent, amit csak tehetett, hogy a monarchia felosztását és Magyarország megcsonkítását megakadályozza.

A békekötés előtt több oldalról jöttek bizonyos biztatások és megnyugtatók, hogy a győző hatalmak sok politikusa megértően fogadta a nagy területi változtatásokat ellenző érveket. Azonban a francia miniszterelnök ellenállásán megtört minden mérséklő törekvés. A békekötés után Csernoch János primás élete állandó önmérsztés és fekete gond volt. Valahányszor Esztergomban ablakából a Duna túlsó oldalára nézett, szeme könnybe lábadt és komor gondolatok gyötörték. Lesújtotta a tudat, hogy éppen az ő hercegprímássága idején osztották fel az országot és az ősi esztergomi főegyházmezejét. Erős szervezete hosszú életet garantált, de a lelki kín mégis gyorsan hervasztotta.

Az egyházpolitikában igyekezett Csernoch a magyar történelmi szellemet fenntartani. A kormányzóról szóló törvény tervezetét alaposan átvizsgálta, az előadóval, Turi Béla képviselővel sokat és hosszan tárgyalt. Több nemzetgyűlési képviselő kívánta ugyanis a kormányzó felhatalmazását, hogy a királyi főkegyúri jogot is gyakorolja. Ez az állam és az egyház közt összeütközéshez vezetett volna. Pedig az ország fontos érdeke volt az Apostoli Szentszékkel a legjobb viszonyt ápolni és vele a diplomáciai viszonyt önálló magyar nunciatura felállításával megszilárdítani.

Alapos felvilágosítás után sikerült a főkegyúri jogot a kormányzó jogköréből kikapcsolni. Konkordátum nélkül is sikerült az államnak az egyházzal való viszonyát a történelmi magyar jog figyelembevételével, de az új helyzet alapján úgy elrendezni, hogy az egyházi és a világi hatalom a legjobb egyetértésben, egymást kölcsönösen támogatva a magyar egyházi életnek egészen kivételes felvirágzását tette lehetővé.

Magyarország a békekötés után is királyság maradt, de a király nem gyakorolhatta jogát. A kormányzó nem gyakorolhatta a főkegyúri jogot. A magyar kormány nem volt hajlandó a főkegyúri jog megszüntét elismerni. Azt a jogkört, amelyet a király állandó megbízásából a magyar királyi kormánynak vallás- és közoktatásügyi minisztere gyakorolt, továbbra is igényelte a kormány. Ami azonban a király uralkodása idején a király személyes döntésének volt fenntartva, az interregnum idején az egyház jogkörébe tartozott.

Csernoch primás a király távolléte idejére javaslatot dolgozott ki és terjesztett az Apostoli Szentszék elé, hogy a katolikus magyar vallásügyi miniszter az ideiglenesség tartama alatt az egyházi országos alapokat a püspöki kar és a felügyelőbizottság ellenőrzése mellett kezelhesse, az egyházi nagy javadalmakat és a katolikus iskolákat a megszokott keretben ellenőrizze, és hogy a magyar kormány a püspökségre a Szentszék által kinevezendő jelöltek felett politikai véleményt nyilváníthasson.

A Szentszék hivatalosan nem válaszolt, de a gyakorlat ellen nem tiltakozott.

A magyar kormány a püspökségre jelölő jogot nem kapott. És, ha néha mégis egy, vagy több személyt ajánlott, azt az Apostoli Szentszék nem tartozott figyelembe venni.

Gasparri bíboros és Csernoch prímás között volt ugyan bizonyos nézeteltérés, de ezt a kölcsönös nagyrabecsülés nagyon is enyhítette. Gasparri bíboros Csernoch János halála után a Rómában tartott kánonjogi kongresszuson nagy dicsérettel emlékezett meg Csernoch János kánonjogi tudásáról és bölcsességéről. A kánonjogi kódex szerkesztése idején az egyes főpásztorokhoz intézett kérdésekre Csernoch Jánostól mindig igen bölcs észrevételek érkeztek.

Az esztergomi főegyházmegyének Csehszlovákiához csatolt részét ideiglenesen még Esztergomból lehetett kormányozni. Mikor a cseh kormány követelte a Szentszéktől az esztergomi érsek joghatóságának megszüntetését, Róma a prímás véleményét kikérte a kinevezendő adminisztrátor ügyében. Csernoch javaslatára nevezték ki Jantausch Pált.

A békeszerződés a katolikus egyházi kérdéseket nem érintette, mert az egyháznak nemzetközi szervezete van s így hatáskörében alkalmazkodni tud a változásokhoz.

Egyházi vagyoni kérdésekben az Apostoli Szentszék intézkedéseit és a kánonjog szabályait az egyes állami kormányok beavatkozása miatt nem lehetett végrehajtani. Így az esztergomi főegyházmegye javadalmasai és a magyar jellegű alapítványok a Csehszlovákiába esett vagyoni jövedelmeit nem kapták. E tárgyban Csernoch egész érseksége alatt folyt a vita. Per is folyt a nemzetközi bíróság előtt. Azonban hivatalos úton eredményt nem lehetett elérni. Inkább magántárgyalás vezetett célhoz.

A vallás- és tanulmányi alapok felügyelő bizottságát a király nevezte ki. Mikor ennek megbízatása lejárt, a magyar püspöki kar kívánságára a prímás vállalta az elnökséget. A tagokat a kultuszminiszter és a püspöki kar egyeztetése alapján nevezték ki.

Gróf Klebelsberg Kúnó és Csernoch János között a legszívélyesebb barátság állott fenn. Klebelsberg államtitkár volt a kultuszminisztériumban, államtitkár a miniszterelnökségen, belügyminiszter és végül vallás- és közoktatásügyi miniszter. Igen sokat tett a magyar katolikus egyház és a magyar kultúra javára.

József főherceg és a prímás közt a viszony eléggé hűvös volt. Meghitt viszony állott fenn Frigyes főherceg családjával, amíg Albrecht neve a király-kérdésben előtérbe nem került és házasságai folytán lehetetlenné nem vált.

Károly király értesülhetett a prímás előtt megkísérelt román tervről a magyar-román personális unió ügyében és ezért részéről bizonyos bizalmatlanság jelei mutatkoztak. Horthy kormányzót is gyanúsították a legitimitás kérdésében.

* * *

IV. Károly királynak első visszatérési kísérletéről a prímásnak előzetes tudomása nem volt.

A király Magyarországon tartózkodása alatt nem lépett vele érintkezésbe.

Horthy és a prímás közt komoly nézeteltérés soha nem volt. A kormányzó mindig hangoztatta, hogy ő azonnal leteszi a kormányzóságot és átadja a hatalmat a királynak, amint azt a külügyi helyzet megengedi. A prímás sem gondolt soha más megoldásra, mint a megkoronázott király visszatérésére, amikor az háborús veszély nélkül lehetséges.

Károly király híveinek terveiről 1921 folyamán a második bejövetele előtt is csak sejtett valamit a prímás.

A pesti domonkosok rendházában találkozott a prímás az egyházi ünnepség után Rakovszky Istvánnal.

Rakovszky olyanféle nyilatkozatot tett, hogy neki a legközelebbi időben nagy szerepe lesz és a prímásnak is szolgálatára lehet.

Ez a nyilatkozat igen gyanúsnak tűnt fel a prímás előtt. Rögtön arra gondolt, hogy a király visszahozatalát tervezik. Azért érintkezésbe lépett a pápai nunciussal. Megkérte, hogy intézzen a budapesti külföldi képviseltekhez kérdést, tudnak-e valamit a király visszatéréséről és kormányaik álláspontjáról ebben a kérdésben. Mindenünnen az a válasz érkezett, hogy semmiféle értesítést, vagy utasítást nem kaptak. A prímás ekkor látogatást tett a kormányzónál,

aki igen is tudott róla, hogy Magyarországból bíztatják a királyt a visszatérésre. Ugyanazért ő levelet írt a királynak és azt Gratz Gusztávnak adta személyes kézbesítés végett. E levélben kéri a királyt, ne hallgasson illetéktelen információkra. A mai helyzet alkalmatlan.

A kis ántánt casus bellinek tekintené a király trónfoglalását és a nagy ántánt nekünk segítséget nem adna. Várjon a király. Az idő neki dolgozik.

Horthy kérte a primást, írjon ő is a királynak és igyekezzék annak a gyanúnak alaptalanságát jelenteni, hogy a kormány a király ellen dolgozik. A primás írt is a királynak ily értelemben. Választ nem kapott.

Nemsokára rá a király, és a királyné repülőgépen az ország területére érkezett. Rakovszky István, Andrássy Gyula és Gratz Gusztáv voltak kíséretükben.

A primás igen meglepődött, de egyelőre semmit nem tett. Nyilvánvalóan elvesztette a király bizalmát, aki a tanácsa ellenére az országba jött.

Mivel Gratz, Horthy levelének vivője, maga is a király mellett volt, valaminek kellett történnie, amit sem Horthy, sem a primás nem tudhatott.

Budapesten Horthy, Bethlen, Bánffy Miklós, Kánya Kálmán látogatást tettek a primásnál a helyzet megbeszélése végett. Előadták, hogy ők a király elhatározásának indokait nem ismerik. Rakovszky István telefonált Bethlennek és meghódolást követelt és mint a király által kinevezett kormány feje mutatkozott be. Bethlen kérdésére nem felelt, hanem fenyegetőzött. Erre a telefonbeszélgetés megszakadt. A kis ántánt képviselői a kormány előtt kijelentették, hogy a király hatalomba iktatása casus belli. A nagy ántánt semlegességet jelentett ugyan, de a kis ántántnak szabad kezet biztosított. Bevonulásra készen áll a jugoszláv hadsereg a határnál. Ellene nem védekezhetünk. Románia nem mozgósított. Csehszlovákiában a mozgósítás nem járt eredménnyel. Nem tudjuk, a királynak miféle garanciái vannak.

Úgy Horthy, mint Bethlen kijelentették, hogy a király rendelkezésére áll a hatalom, ha Pestre jön és itt maradhat. Bethlen távozásakor fülem hallatára mondotta: Ebben a situációban az okosság felmondja a szolgálatot. A legjobb semmit sem tenni.

A nagy tanácstalanságban azután mások szervezték azt az illegális csapatot, amely Budaörsön a királynak ellenállt. Az ellenállás ugyan könnyen volt leküzdhető a király kíséretében lévő magyar katonasággal, de a király nem engedte a fegyveres döntést.

Így a legnagyobb veszélybe került a király. Horthy a zavar hallatára Siménfalvy ezredest küldte a helyszínre, hogy a király védelmére legyen. Siménfalvy azután Lehár és Ostenburg csapataival lefegyverezte a Budapestről összeverődött tömeget, a királyt Tihanyba vezette és őriztette.

A magyar kormány Tihanyban nem tudott a királlyal érintkezésbe lépni, mert a király az odaküldött Kánya Kálmánt és Csáky grófot nem fogadta.

Bethlen megkérte a primást, utazzék Tihanyba és kérdezze meg a királytól, miért jött. A primás vállalkozott az útra, de nem mint a kormány megbízottja, hanem mint az ország primása.

Budapesten különvonat állt elő. A primást Bádoki Soós Károly vezérezredes és én kísértem.

Tihanyban a parancsnokoló Siménfalvy ezredesnél, Kánya és Csáky gróf uraknál jelentkeztünk. Ezek tanácstalanok voltak. Nem tudták hogyan jelentsék be a primást a királynak, mert az velük nem áll szóba.

A bencés kolostor ostromlott vár benyomását tette. Minden kapunál, ablaknál és ajtónál őrség állt. A primást szobába kísérték. Én a folyosón, amelyből a király és a királyné szobája nyílt, figyelő állást foglaltam el. Szembejött velem egy hölgy. Megszólítottam és közöltem vele, hogy a primás érkezett meg és szeretne a királlyal beszélni. Boroviczényné volt, aki éppen a királynéhoz készült. Megígérte, hogy jelenteni fogja a primást. Néhány perc múlva kijött és jelentette, hogy a király 11 órakor fogadja a primást. Ezt közöltem a primással, aki meghagyta nekem, hogy kíséreljem meg a más házban őrzött Rakovszky, Andrássy és Gratz urakhoz jutni. Ő is odajön, ha az audiencia után még ideje lesz.

Siménfalvy ezredes szívesen elkísért engem abba a házba, ahol a királyt kísérő urakat őrizték. Közöltem velük a primás üdvözlését és kérését, mondják meg nekem, amit a primásnak üzeni akarnak, mert nem biztos, hogy ide tud jönni.

Gratz Gusztáv határozottan válaszolt: Üzenjük a primásnak, hogy az induláskor hittük, hogy megvannak a garanciák a sikerhez. Most már tudjuk, hogy tévedtünk. Ha tudtuk volna, amit most tudunk, nem indultunk volna.

Azután Rakovszky és Andrassy üzenetet adtak át családjukhoz. Ezek közvetítését szívesen vállaltam.

A primás később még beszélhetett az urakkal és részletesen megtudta tőlük is, amit különben már a király is elmondott neki, hogy a király sógora és öccse Briand francia külügyminiszter ígéretét nyerték, hogy a nagyhatalmak a király visszatérését nem ellenzik. Most azonban megtudták, hogy a kis ántánt idejekorán megtudta a király szándékát és szabad kezet kapott a cselekvésre. Ezért fenyegetnek háborúval, felvonultatják a jugoszláv hadsereget és Károly királyt békebontónak mondják. Kérésükre a nagy ántánt most a királyt őrizetbe veszi, Magyarországot pedig kényszeríti a trónfosztás kimondására.

Az uraknak az a véleményük, hogy Bethlennek vállalkoznia kell a trónfosztó javaslat benyújtására, mert különben Magyarországra baloldali kormányt kényszerítenek.

A saját ügyükben megkérték a primás közbenjárását, hogy ők a fogságból kiszabaduljanak.

A király délután megegyeszer fogadta a primást, akinek írásos tiltakozást adott át a detronizálás ellen. Egyben kegyelmet kért a kíséretében lévő tisztek és politikusok számára.

A primás Tihanyból telefonált Bethlennek. Közölte vele a király kívánságait. Bethlen felhatalmazta a primást, hogy Rakovszky, Andrassy és Gratz urakat a saját különvonatán hozhassa Budapestre. Megígérte azonkívül, hogy a királyért tett szolgálatáért senkinek a hajszála sem fog meggörbülni.

Rakovszky és Andrassy velünk utaztak Tihanyból, Gratz Tihanyban maradt. Polgárdi állomáson az állomásfőnöknek átadtam egy levelet Andrassy ott várakozó rokonai számára. Tudattam velük, hogy Andrassy ezen a vonaton utazik Budapestre. Bántódása nem lesz.

* * *

XV. Benedek pápa életében Csernoch nagy tekintély volt a *Vatikánban*. Mikor Horthy tábori püspöknek Zadravetz ferencesrendi páttert kérte, Róma Zadravetz Csernoch bíboros előterjesztésére haladék nélkül kinevezte.

A monarchia összeomlása után az önálló Magyarország Csernoch primás közvetítésével minden nehézség nélkül felvehette a Vatikánnal a diplomáciai kapcsolatot. 1526 óta nem volt magyar nuncius. Most nuncius jött Budára és magyar követ ment a Vatikánba.

Amíg a monarchia közös nunciusa Bécsben székelt, a magyar primás, mint Magyarország első egyházi méltósága, jobban érvényesült, mert a nuncius a magyar egyházi ügyekben a primás közvetítésére szorult.

Lorenzo Schioppa az első magyar nuncius tapasztalatlan volt még, különösen nem ismerte a magyar primási méltóság jogállását. A pécsi püspökség betöltésénél Róma jelöltjét úgy jelentette a magyar kormánynak, hogy a Szentatya az illetőt pécsi püspökké kinevezte, holott azt kellett volna jelentenie, hogy a Szentatya ezt a jelöltet pécsi püspökké akarja kinevezni.

A magyar kormány politikai vétót jelentett be a jelölt ellen. Pedig komoly politikai kifogása nem volt. Csak precedenst akart teremteni, hogy a jövőben ilyen meglepetés ne érje. Róma elejtette a jelöltet. A nunciust is áthelyezték.

Cesare Orsenigo, a második nuncius, XI. Pius pápa barátja, inkább jámbor pap volt, mint diplomata.

Sok minden történt azután a primás tudta nélkül és akarata ellenére. Elhalványult a primásnak legatus natus történeti nimbusza.

* * *

XV. Benedek pápa halála után Csernoch ismét biztos látással rámutatott az új jelöltre. Mikor a pápa halálhíre megérkezett és én megjelentem nála, éppen a pápai évkönyvet tanulmányozta és avval fogadott: Meglátja, Ratti bíboros, a milánói érsek lesz a pápa. A milánói katolikus egyetem alapítása ismertté tette nevét az egész világon.

A konklávéba pápaválasztásra Meszlényi Zoltán titkár kísérte Csernoch prímást. Meszlényi igen tehetséges, olaszul, franciául és németül beszélő fiatal pap volt. Hosszabb utakra ezentúl mindig ő kísérte a prímást. Budapestre azonban mindig engem vitt magával.

Utolsó évek

Csernoch nem igen válogatta a szavait, mikor indulatba jött. Aki az erősebb kiszólásai miatt megsértődött, azt nem szívesen látta környezetében. Meszlényi sem volt könnyű ember, de Csernoch sokat eltűrt tőle, mert igen jól használhatta.

Drahos János a harmadik udvari pap lett a primás utolsó életéveiben a legkedveltebb hivatalos munkaező. Nyugodt, bölcs, biztos ítéletű, tárgyilagos hivatalnok volt.

Az esztergomi kanonoki stallumok üresedése idején mindig igen magas helyekről ajánlottak jelöltek. Csernoch csak két ízben volt kénytelen akarata ellenére ilyen ajánlásnak engedni. Egyébként azonban a kinevezéseknél mindig igazságosan döntött. Még a plébániák betöltésénél is az érseki irodától függetlenül határozott, mert ismerte összes papjait.

A plébániákra pályázók névsorát néhány napig magánál tartotta. Azután aláhúzta a kinevezendő nevét és az iratot visszaadta az irodának.

Segédlelkészek áthelyezésénél kész javaslatot várt az irodától. S ezt csekély változtatással mindig jóváhagyta.

Csernoch János kitűnő főpásztor, politikus, diplomata és gazda volt. Egyéni hajlama szerint inkább *tudományos* pályára ment volna. Mint teológiai tanár elemében érezte magát. Erre a foglalkozására mindig szívesen gondolt vissza. Érdeklődött is mindig a teológiai irodalom iránt. De mióta Simor primás őt a teológiai tanszékről az érseki irodába hívta, az *egyházi közigazgatás* terén dolgozott 1893-ig.

Azután a *politika* izgalmi kötötték le. Végül 21 évig a *főpásztori gondok* terhét viselte. Kevés szabadidejét késő öregségéig mindig olvasással töltötte. Mint primás érezte a francia nyelv hiányát, azért még megtanult franciául és a nyelvben annyira vitte, hogy nehézség nélkül tárgyalt franciául. Az olasz nyelvet fiatal korától beszélt.

A művészet iránt különös érdeklődést nem mutatott. Mikor Kalocsára jött, birtokában egyetlen művészeti tárgy sem volt. Mint primás vett először nagyobb művészi festményt Fieber Henrik javaslatára. Megvette az esztergomi képtár részére a szent Péter kiszabadítását ábrázoló festményt, amelyet Domenico Tintoretto művének tartottak.

Mikor később komoly észrevételek hangzottak Tintoretto szerzősége ellen, a kép kikerült a képtárból. Én vettem meg. Tőlem egy gyűjtő 12 más kép ellenében cserélte el. Ez a 12 kép volt az én képgyűjteményem alapja, amely 125 festmény mellett sok metszetet, különösen sok régi esztergomi látképet számlált.

Mivel Simor János primás alapította a főszékesegyházi kincstárt, mint gyűjteményt, és egyúttal a *primási képtárat* is, Csernoch a Simor iránt érzett kegyeletből szíven viselte ezeknek a gyűjteményeknek gondozását és fejlesztését.

Már esztergomi érseki titkár koromban, tehát 1917 előtt, rám bízta a képtár őrzését. Miután főszékesegyházi kanonok lettem, a kincstár, a főszékesegyházi könyvtár és a káptalani levéltárak őrzése is az én feladatomból volt.

Működésem legnagyobb eredménye volt Ipolyi Arnold műgyűjteményének és az Esztergomi Régészeti Társulat múzeumi tárgyainak megszerzése a primási múzeum számára, amelyet azután Ipolyi végrendeletének megfelelően Esztergomi Főszékesegyházi *Keresztény Múzeumnak* nevezünk el.

Csernoch primás nagy örömmel és készséges támogatással segítette elő törekvéseimet. Elegendő helyiséget bocsátott rendelkezésemre a primási palotában és biztosította a kellő nyilvánosságot. Igen sok új tárgyat tudtam venni és restauráltatni.

Kizárólag Csernoch János érdeme, hogy özvegy San Marco hercegné, született Nákó Mileva grófnő, Bad Ischlben lévő gyűjteményét a Magyar Katolikus Vallásalapra hagyta, a vallásalap kezelősége pedig a gyűjteményt az Esztergomi Főszékesegyházi Keresztény Múzeumban helyezte el.

A főszékesegyházi kincstár és múzeum rendezésében és ismertetésében kiváló érdemeket szereztek: Dr. Gerevich Tibor egyetemi tanár és Csányi Károly műegyetemi tanár urak. A kincstár és a levéltárak kezelésében Dr. Zákonyi Mihály levéltáros volt szakértő munkatárs.

Az Esztergomi Keresztény Múzeum lett Magyarország legértékesebb vidéki múzeuma, amely Esztergom kulturális értékét és idegenforgalmát nagyban emelte.

Csernoch János primás, mint gazda nagy szolgálatot tett az esztergomi érseki javadalomnak. Magyarország megcsonkítása folytán a hercegprímási uradalom mezőgazdasági birtokainak nagy része Csehszlovákiába esett. Magyarországon leginkább erdőbirtokok maradtak. Magasabb hegyekről a fát ősi idők óta nem termelték ki, mert a kitermelés és a leszállítás költsége meghaladta volna a fa árát. Legújabb időben az ipar fejlődése folytán a fa értéke jelentősen emelkedett. Kívánatosá vált a magas hegyekről is a fának leszállítása. Ezért Csernoch János folyó jövedelmeiből keskenyvágnányú vasutakat épített és azokat a hercegprímási javadalomnak ajándékozta.

Végrendeletileg hagyatékát egyházi célokra hagyta.

Csernoch János első szentmiséjét 1874-ben Bécsben a Landstrasse-i Erzsébet-apácák templomában mutatta be.

Ötven éves papi jubileumát 1924-ben még jó egészségben érte meg. *Aranymiséjét* Esztergomban a székesegyházban mondta. Ez alkalommal meghatóan nyilvánult a hívek szeretete az agg főpásztor iránt. Óriási néptömeg körmenetileg kísérté a székesegyházba. A szentbeszédben a primás megköszönte híveinek ragaszkodását és megkérte őket, hogy amint most elkísérték a székesegyházba, úgy kísérjék fel még egyszer, amikor majd ő már nem megy velük vissza, hanem itt marad véglegesen a székesegyházban.

Az Eucharisztikus Világkongresszust 1926-ban Chicagóban tartották.

Mundelein bíboros, chicagói érsek, a magyar hercegprímást is meghívta a kongresszusra. A hercegprímás elfogadta ezt a meghívást. Nagy örömmel és bizalommal készült az útra, mert remélte, hogy Amerikában sok alkalma lesz az amerikai néppel a Magyarországgal történt igazságtalanságot megismertetni. Környezete azonban aggodalommal nézte a nagy vállalkozást, mert a betegség világos jelei mutatkoztak a 73 éves primásnál.

Amerikában az út izgalmai még feledtették a betegségét. A kongresszus után még beutazta az Egyesült Államok területén a nagyobb magyar katolikus hitközségeket.

Az amerikai út után a még ismeretlen örlő *betegség* romboló munkáját világosan lehetett látni. Kezelőorvosai konzultálásra hívtak két orvosprofesszort, akik annak a gyanúnak adtak kifejezést, hogy a betegség aggkori tuberkulózis. Javallották, hogy a primás töltsen 1926-27 telét az olasz Riviérán.

A primás igen nehezen határozta el magát erre az útra, de elfogadta az orvosok tanácsát és elutazott San Remóba. Ott az orvosok nem állapítottak meg semmiféle betegséget, hanem a hercegprímás állapotát egyszerűen aggkori gyengeségnek minősítették. Állandó fekvést és pihenést ajánlottak. Így a primás a délvidéki klíma hatását egyáltalán nem élvezhette. Nem is maradt az eredetileg szándékolt időig San Remóban, hanem visszakívánkozott otthonába.

Amint Budapestre érkezésekor megpillantottuk majdnem csonttá vált arcát, felismertük a helyzet teljes komolyságát. A primás még felment a budai primási palotába. Ott a kezelő orvos ajánlotta, hogy maradjon néhány napig Budapesten és pihenje ki az út fáradalmait. A primás azonban mindenáron Esztergomba akart menni. Határozottan mondta: „Esztergomban akarok meghalni. Hiába titkolják előttem. Tudom, hogy halálosan beteg vagyok.”

Autón hazakísértük Esztergomba. Ez volt utolsó útja Budapest és Esztergom közt, amelyet életében annyiszor tett meg.

A primási palotában végső erőlködéssel még gyalog ment fel a második emeletre. Szobájában azután még hosszabb ideig volt ágyon kívül. Minden után érdeklődött, azonban az azelőtt annyira közlékeny primás hallgatag lett és magába zárkozott.

Soha nem panaszkodott, minden kérdésre csak azt felelte, hogy nem fáj neki semmi, csak nagyon gyenge.

Amint beköszöntött a nyár, néhányszor levitette magát a kertbe. Lenn a kertben tudott még néhány lépést tenni, a széktől a legközelebbi fáig. Mikor már ez sem sikerült, állandóan a szobában maradt.

Az utolsó orvosi konzultálásnál megállapították, hogy májrák a gyengeség oka.

Kohl Medárd püspök és Klinda Teofil esztergomi kanonok, Csernoch prímás barátai és kortársai megemlétkézték a súlyos beteg előtt, hogy az esztergomi papság testületileg akar résztvenni a viatikum nyújtásánál és az utolsó kenet feladásánál. Csernoch örömmel vette a papság tisztelgését. Gyönyörű latinsággal *búcsúbeszédet* mondott az ágyból az előtte térdelő papokhoz.

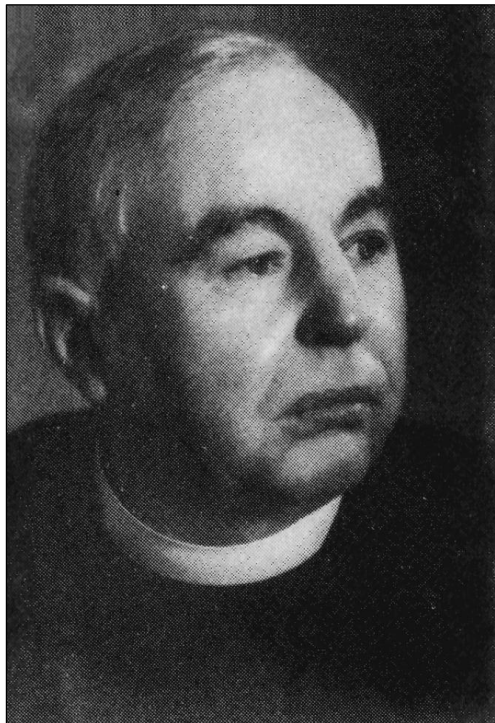
Azután még hosszú napok múltak el, amikor vagy jobban volt, vagy pillanatok alatt fenyegetett a vég.

Végre 1927. július 25-én reggel szólította őt az Úr magához. Meszlényi Zoltán még misézett a szobában és megáldoztatta a prímást. Azután Nagy-Magyarország utolsó hercegprímása csendesen elszenderült.

A magyar országgyűlés a vallás- és közoktatásügyi miniszter javaslatára törvényben örökítette meg Csernoch János nevét és emlékszobor állítását határozta el. A szobrot Zala György szobrászművész készítette carrarai márványból. Felirata: „Az égben visszakéri, amit a földön megmenteni nem tudott.”

Az esztergomi bazilika kriptájában nyugszik a prímás. Felette a Szent István kápolnában áll a márványszobra, azon a helyen, ahol réges-régen még Géza fejedelem építette az első magyar templomot Szent István vértanú tiszteletére, s ahol később oltárt emeltek Szent István király tiszteletére.

Lepold Antal – Életrajzi áttekintés (G.E.)

1880. január 22-én született a Bács megyei Szentfülöp községben. Első iskoláit szülőfalujában, középiskolai tanulmányait Kalocsán, a jezsuita atyák gimnáziumában, a teológiát a budapesti egyetemen végezte. 1904. június 29-én pappá szentelték. Két év lelkipásztori tevékenység után 1906-ban Kalocsára került, ahol székesegyházi szónok és érseki levéltáros volt.

Későbbi ordináriusa, Csernoch János kalocsai érsek 1913-ban Esztergomba nyert áthelyezést, s így Magyarország hercegprímása is lett. Az új prímás kedvelt munkatársát magával vitte új székhelyére.

Esztergomban nemcsak a papi életpálya magas posztjai nyíltak meg Lepold Antal előtt, hanem igen sok olyan történelmi jelentőségű eseménynek lett tanúja, ami keveseknek juthatott osztályrészül. Mint Csernoch János bíboros kísérelője ott volt 1914-ben a konklávé, amely XV. Benedek pápát választotta. Az osztrák-magyar monarchia felbomlása, a Duna-medence átrendeződésekor személyes kapcsolatba

került a Magyarország történelmét irányító személyiségek nagy részével.

Csernoch prímás halála után főképpen archeológiai kutatások és Esztergom város történetének tanulmányozása kötötték le figyelmét. Újjárendezte és bővítette az esztergomi híres kincstárt és a Keresztény Múzeumot. Tudományos vizsgálódásainak eredményeképpen rábukkant az Árpádok királyi palotájára, amely a török háborúk során a föld alá került. Ő kezdeményezte és irányította az esztergomi ásatásokat (1934–1938) amelyeket a Műemlékek Országos Bizottsága végrehajtott. A második világháború után (1946) Mindszenty bíboros Lepold Antalt a bécsi Pázmáneum élére állította.

Lepold Antal, akit Csernoch János hercegprímás 1917-ben az esztergomi főkáptalan tagjává nevezett ki, ezáltal egyúttal hivatalból pápai prelátus (apostoli protonotárius) is lett. Aranymiséje alkalmából XII. Pius pápa személy szerint is megadta neki ezt a magas címet. (1954)

Lepold Antal prelátus levelező tagja a Magyar Tudományos Akadémiának (Esztergomi ásatások), a Szent István Akadémia, valamint a Wiener Katholische Akademie rendes tagja.

Barátai és munkatársai éveken keresztül kérték Lepold prelátust, hogy hosszú életének kimagasló élményeit, amelyekről baráti körben gyakran elbeszélget, foglalja írásba későbbi nemzedékek számára. Ezért szánta rá magát végül is Lepold prelátus, hogy megírja megemlékezéseit az általa annyira tisztelt és szeretett Csernoch János hercegprímásról.